

TARİHÇİLİĞİMİZİN KURUMSALLAŞMASI VE BİR KÜLTÜR MİLLİYETÇİSİ AHMED ZEKİ VELİDİ TOGAN

Öğr. Gör. Dr. Fahri ÖZTEKE*

Öz

Altay Dağlarının eteklerine dikilmiş yazıtlarla başlamış Türk tarihçiliği, İslamiyet'in kabulünden sonra Arap ve Farslıların gölgesinde kalarak gelişmiştir. Osmanlı Devletinde XVII. yüzyılda vakanüvisliğin tesisi ile tarihçiliğimiz kurumsal bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Baskın unsur Türkler olmasına rağmen Osmanlı Devleti zamanında milli bir tarih anlayışından söz etmek mümkün olmamıştır. Çağdaşlaşma tarihimizde kırılma anı sayılan II. Meşrutiyet Döneminde tarihçiliğimiz, daha yerli ve daha bilimsel bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Batılı devletlerle kıyaslandığında geç kalınmış sayılsa da Türk tarihçiliğinin milli bir anlayışla bilimsel olarak kurumsallaşması Atatürk Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Atatürk'ün kurdurduğu Türk Tarih Kurumu, 1200 yıldan fazla geçmişe sahip tarihçiliğimizi temsil eden çatı bir yapı olmayı başarmıştır. Asılsız biçimde, çağdaşlaşma hamleleri ve Türk Tarih Kurumu ile muhalifmiş gibi gösterilse de A. Zeki Velidi Togan XX. yüzyılda tarihçiliğimizin ileriye götürülmesinde en fazla uğraş vermiş birkaç isimden birisi olmuştur.

Anahtar kelimeler: Vakanüvislik, Türk Tarih Kurumu, II. Meşrutiyet, Atatürk

Institutionalization of Our Historiography and a Cultural Nationalist Ahmed Zeki Velidi Togan

Abstract

Turkish historiography, which began with the inscriptions planted on the skirts of the Altai Mountains, grew up in the shadow of Arabs and Persians after the acceptance of Islam. In the Ottoman State XVII. foundation of the historiographership and our history began to gain an institutional identity. Despite the fact that the dominant element was the Turks, it was not possible to talk about a national understanding of history during the Ottoman period. In our contemporaryization history, the time of breaking 2nd During the Second Constitutional Period, our historiography began to acquire a more domestic and more scientific identity. Although it is considered late compared to the Western countries, the scientific institutionalization of Turkish historiography with a national understanding took place in the period of Ataturk. The Turkish Historical Society established by Atatürk has managed to become a roofing structure representing our historiography with a history of more than 1200 years. Although it seems unfounded as contradictory movements and opposition to the Turkish Historical Society, Zeki Velidi Togan XX. It is one of

---

* Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, fozteke26@gmail.com

the few names that have made the most of the century's advancement of our history

Keywords: Historiographership, Turkish Historical Society, Second Constitutional, Atatürk.

1. Osmanlı Devleti'nden Önce Türklerde Tarihçiliğin Genel Olarak Değerlendirilmesi

Tarihsel düşüncenin ilk olarak eski Yunan'da ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Eski Yunan'da Herodotos ve Thukydides, Roma İmparatorluğu zamanında Livius, Tacitus ve Plutarkhos tarihçilikle ilgili önemli çalışmalar yapmışlardır¹. Çoğu Asya milletleri gibi Türklerde de tarihçilik, olayların kronolojik olarak kaydedilmesi ve hükümdar ile sülalesinin isimlerinin listelenmesi türünden etkinliklerle ortaya çıkmıştır. Doğu milletlerinin çoğunda ilk tarihçilik faaliyetleri siyasal hiyerarşik düzenin tesirinden kalınarak yapılmıştır. Her kültür bir eğitim sistemine sahiptir². Eski Türklerde de "milli harsa" uygun biçimde tarihçilik faaliyetleri başlamıştır. Bu bağlamda sözlü kültürün ürünleri hariç Türklerin meydana getirdiği ilk tarih metinleri gündelik yaşamlarında önemli bir yer tutan "nasihat" türünden yazılardan meydana gelmiştir. İnsanlık tarihinin en önemli kitabelerinden biri olan "Orhun Kitabeleri"³ sosyal ve siyasi tarih açısından önemli bir konuma sahip olduğu kadar eski Türklerde milli tarih bilincinin izlerini göstermesi yönüyle de mühim yapıtlardır⁴. Ancak zamanla Türklerde milli hisleri yansıtan tarihçilik anlayışı kaybolmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında geniş coğrafi alana yayılmanın doğurduğu sonuçlar, İslam dinine girilmesiyle Arap kültüründen etkilenilmesi ve devlet idaresinde gayri Türk unsurların vazife almaya başlaması etkili olmuştur.

Her millette olduğu gibi Türklerde de tarihçilik belirli evrelerden geçerek ilerleme göstermiştir. İslamiyet'in kabulünden sonra kurulmuş Türk devletlerinin birçoğunda resmi tarih yazıcılığı birimi var olmuştur. Doğulu milletlere bu uygulama eski Yunanlılardan geçmiştir⁵. Ortaçağ İslam dünyasında tarihçiliğin merkezine yerleştirilmiş ve tarih yazımında **asabiyyete** ayrıca yer ayırmış olan İbni Haldun, Müslümanlardakigeleneksel tarih yazarlığına ciddi eleştiriler getirmiştir⁶. Türkler Müslüman Araplarla kurdukları ilişkilerin neticesinde resmi tarih yazıcılığı tesis etmişlerdir. X. yüzyıldan itibaren Türklerde tarihçilik İslami ölçülerde gelişme göstermiştir. Büyük

¹ Salih Özbaran (1997). Tarih, Tarihçi ve Toplum, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 64.

² Nermin Erdentuğ (1981). Türkiye'de Çağdaşlaşma Eğitim ve Kültür Münasebetleri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 8.

³ Orhun Kitabelerindeki metinlerin tahlili hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Namık Orkun (2011). Eski Türk Yazıtları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

⁴ Muharrem Ergin (1970). Orhun Kitabeleri, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, s. 3.

⁵ İlber Ortaylı (2011). Tarih Yazıcılık Üzerine, Ankara: Cedit Neşriyat, s. 13.

⁶ Ahmet Arslan (2000). İbn-i Haldun, İstanbul: Vadi Yayınları, s. 54.

Selçuklular (bu dönemde Türk kökenli tek tarihçi yetişmemiştir)⁷, Harzemşahlar ve Timurlular devletleri zamanlarında tarih yazıcılığına önem verilse de tarihçilerin menşei itibarıyla dikkat çektikleri bir gerçektir. Bu devletler zamanında tarih yazmanları ekseriyetle Fars ve Tacik kökenlerinden oluşmuştur⁸. Moğollarda tarih yazarlarının büyük bölümü Uygur Türkü olsa da İlhanlılar zamanında ise resmi tarih yazarlarının çoğu Fars menşeliydi⁹. Bazı disiplinli tarihçilik çalışmaları¹⁰ ortaya konulmasına rağmen Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde milli tarih bilincinin var olduğundan bahsetmek çok zordur. Bu dönemde Türk-İslam devletlerindeki tarih yazıcılığında Arap ve Fars hegemonyasının var olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu yüzden Türk Tarihi ile ilgili çoğu eser Arapça ve Farsça yazılmıştır. Oysa büyük Türk tarihçisi **A. Zeki Velidi Togan, Türklerin geçmişinin iyi anlaşılması için Arapça ve Farsçanın yanında Çince, Hindce, Slav milletlerinin dilleri, Moğolca, Latince ve eski Yunancanın da öğrenilmesi gerektiğini savunmuştur**¹¹. Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde tarihçilikle ilgili yapılanların neticesinde Türklerde resmi tarih yazarlığının, XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından vakanüvislik meydana getirilmeden öncede bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Türklerde ilk zamanlar kendini belli etmiş olan milli tarih algısının bu dönemde kaybolduğu görülmektedir.

Beylikler ve Anadolu Selçuklular dönemlerinde Anadolu'da canlı bir kültür ortamı mevcuttu. XII. yüzyılda Artukoğulları'nın yönetiminde bulunan yalnızca Diyarbakır'da 14.000 cilt kitap bulunması kültür hayatının gelişmişliğinin anlaşılması bakımından önemli bir göstergedir¹². Bu süreçte Anadolu'da birçok bilgin yetişmiştir. Özellikle Orta ve Doğu Anadolu bilginler için adeta üs konumundaki yerleşim merkezleri olmuştur. Beylikler ve Anadolu Selçuklu zamanlarında Sultanların bilim insanlarına değer vermesi saray merkezli bir kültür çevresinin oluşmasına imkân tanımıştır. Bu süreçte medreseler önemli bilimsel çalışmaların gerçekleştirildiği kültür şubeleri idi. Fakat tıp, astronomi, coğrafya ve matematiğe gösterilmiş ilgi tarih bilimine gösterilmemiştir¹³. Tarih ilminin arka plana itilmiş olması milli bilincinin canlanmasında sekteye uğratmıştır. Resmi tarih yazıcılığı bu dönemlerde de bir şekilde devam etmiştir.

⁷ Bernard Lewis and P. M. Holt (1962). *Histaorians of Middle East*, Çev: İsmet Kayaoğlu ve Mehmet Dağ, Oxford University Press, s. 176.

⁸ Ali Bademci (2014). *Eski Türk Yazıtları'nda Tarih ve Sosyal Tarih Üzerine Bir Deneme*, Zonguldak: I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu, s. 32.

⁹ Ali Bademci (2010). *Cengiz ve Yasası Timur ve Tüzükati*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 64.

¹⁰ Kaşgarlı Mahmud ve Yusuf Has Hacib'in eserlerindeki metinlerin bir bölümü tarih içeriklidir. Bu metinler bilimsel kıymeti olan tespitler içermektedir. Ayrıntılı bilgi bkz. Yıldız Kocasavaş (2006). *Kutadgu Bilig'de Eğitim Öğretim Anlayışı*, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, s. 53-66.

¹¹ Tuncer Baykara (1989). *Zeki Velidi Togan*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 125.

¹² Zeren Tanındı (1996). *Türk Minyatür Sanatı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 3.

¹³ İhsan Fazlıoğlu (2001). *Selçuklu Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim-Bir Giriş*, Cogito, Sayı: 29, s. 161.

Genel görüntüsü itibarıyla Anadolu'daki ilk tarihçilik etkinlikleri “İrani” tesirden kurtulamamıştır. Sayıları az olmakla beraber Türkçe yazılmış tarih kitapları da mevcuttur. Türkçe kaleme alınmış eserlerde yer alan bilgiler olayların kronolojik sıralamasından ibaret kalmıştır. İlk Türkçe tarih kitaplarında ağırlıklı olarak Hazreti Muhammed'in yaşamı ve Battal Gazi gibi İslam büyüklerinin kahramanlıklarına yer verilmekteydi¹⁴. Bu kitaplarda Hunlar, Göktürkler, Uygurlar gibi İslam öncesi kurulmuş Türk devletlerinden bahsedilmesi bir tarafa, Karahanlılar, Büyük Selçuklular, Eyyubiler ve Memluklar gibi tarihte önemli yer edinmiş Türk-İslam devletlerine dahi çok az yer ayrılmıştır¹⁵. Belirtilen kitaplardaki tarihçilik anlayışı millilikten uzak olup bu eserlerde yerli olan tek unsur dildi. Osmanlı Devleti'ne kadar Türklerde tarihçilik olayların kaydını tutmanın ötesine geçememiştir. Göktürkler ve Uygurlar zamanlarında milli tarih bilincinin inşasına zemin hazırlanmış fakat bu gayretlerin de devamı getirilmemiştir. Osmanlılardan önce kurulmuş Müslüman Türk devletlerinde tarih yazmanlığı yapanların önemli bölümünün menşinin Türk olmaması milli tarih bilincinin oluşmasında zaman kaybına neden olmuştur.

2. Osmanlılardaki Gayri Millî Tarihçilik Dönemi

Osmanlı Devleti'nde tarihçilik faaliyetleri halk efsaneleri, kahramanlık menkıbeleri ve destanlardan anlatılanlara bağlı olarak başlamıştır. İslam Tarihi ve Osmanlı hanedanlığının yaşam öyküsü ilk Osmanlı tarih yazarlarının temel çıkış noktası olmuştur¹⁶. **Bu yüzden A. Zeki Veli Togan, Tanzimat'a kadar Osmanlılarda yapılan tarihçiliği “İbni Haldunvari İslam Tarihi Anlayışının Hüküm Sürdüğü Dönem” olarak tanımlamıştır**¹⁷. Togan, tüm İslam coğrafyasında uzun süre yapıldığı üzere Osmanlı tarih yazarlığının da **tenkitçilikten** uzak olduğunu belirtmiştir¹⁸. Hâlbuki Togan'ın en temel ilmi amaçlarının başında dünyaya Türk'ün ve Türk Tarihi'nin saptırmalardan ve ön yargılardan arınmış gerçek bir tablosunu vermektir¹⁹. Togan, tarihi olaylara yaklaşımında her zaman nesnel bir yol tercih etmiş ve övgücü ya da yergici yöntemlere başvurmamıştır.

Uzun bir süre bilimsel kıstaslara uymayan ve eleştiriye kapalı bir ortamda gerçekleştirilmiş Osmanlı tarihçiliğinin dikkat çeken ilk ismi, öğreniminin

¹⁴ Ramazan Şen (1998). Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, s. 170-174.

¹⁵ Lewis and Holt, agm, s. 177.

¹⁶ Özbaran, age, s. 68

¹⁷ A. Zeki Velidi Togan (1953). Ortaçağ İslam Âleminde Tenkidi Tarih Telakkisi, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Cüz: 1-4, s.43.

¹⁸ Togan, agm, s. 44.

¹⁹ Halil İnalcık ve Bülent Arı (2007). Osmanlı-Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar, Uluslararası Askeri Tarih Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 87, s. 236.

büyük bölümünü Mısır'da tamamlamış Germiyanlı Ahmedî(1334-1413)'dir²⁰. Ahmedî de kuruluş dönemi Osmanlı tarihçilerinde gelenekselleşmiş olan Tevarih-i Ali Osman isimli manzum eser meydana getirme prensibine sadık kalmıştır. Tevarih-i Ali Osman, Ahmedî'nin meşhur İskendername isimli eserinin devamı niteliğinde olup Yıldırım Bayezid'in şehzadesi Emir Süleyman'a sunulmuştur. Bu yüzden Ahmedî Osmanlılarda ilk Sultan Şehnamecisi olarak da bilinmektedir²¹. En eski Osmanlı tarih yazarı olarak din görevlisi Yahşi Fakih'i kabul etmiş müellifler de bulunmaktadır²². Kuruluş döneminde medreselerin ülke genelinde yaygınlık göstermeye başlaması Arapça ve Farsça yazılmış tarih eserlerinin Türkçe'ye aktarılmasını kolaylaştırmıştır. Ne var ki, bu gayretler milli tarih anlayışının oluşumuna hiçbir katkı sağlamamıştır.

XV. yüzyılda Yazıcızade Ali, XIII. yüzyılda yaşamış İbn-i Bibi'nin eserlerinin bazılarını (El-Evamirü'l Alaiyye fi Umuri'l Alaiyye ve Heşt-Behişt) bir takım eklemelerle Türkçeye tercüme etmiştir²³. Aynı yüzyılda Derviş Ahmed Aşiki **Âşıkpaşazade** (eseri Tevarih-i Ali Osman) Osmanlı tarihçiliğinin kilometre taşlarından birisi olmayı başarmıştır. Aşıkpaşazade'nin Tevarih-i Ali Osman'ı Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrini ve klasik dönemin ilk zamanlarını kronolojik sıraya göre sade bir Türkçe ile ele alan ilk eserdir²⁴. Eserde kullanılmış anlaşılır Türkçe milli kimlik açısından önem arz etmektedir. Âşıkpaşazade'den sonra Osmanlı tarihçiliği daha derli toplu bir görüntüye bürünmüştür²⁵. Enveri, Neşri ve Tursun Bey XV. yüzyılın diğer önemli tarihçilerdir. Aşıkpaşazade, Enveri, Neşri ve Dursun Bey'in kaleme aldığı çalışmalar XV. yüzyılda Osmanlılarda kendini geçmişini yazma şuurunun oluştuğunu göstermektedir²⁶.

XVI. yüzyıla gelindiğinde Yavuz Selim'in hocalarından İdris-i Bitlisi²⁷ ve Şeyhülislam Kemal Paşazade²⁸ Osmanlılarda tarihçiliğin gelişmesine önemli

²⁰ Hasan Nejat Göyünç (1977).Tarihçiliğimizin Dünü ve Bugünü, Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, s. 240.

²¹ Nuri Çevikel (2015). Tarih Felsefesi El Kitabı(Kavramlar, Kuramlar, Sorunlar ve Tarihçe), Şanlıurfa: Ledün Yayınevi, s. 68.

²² Franz Babinger (1982). Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri.(Çev: Coşkun Üçök), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 11.

²³ Abdullah Bakır (2008). Yazıcızade Ali'nin Selçukname İsimli Eserinin Edisyon Kritiği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 2.

²⁴ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aşıkpaşazade (2013). Aşıkpaşazade Tarihi[Osmanlı Tarihi 1285-1502] Çevri Metin-Tıpkıbasım. (Haz: Necdet Öztürk), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

²⁵ Fahri Özteke (2017). Asar-i İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni'nden Afet İnan'a Milli Tarih Bilincinin İnşası, Kahramanmaraş: III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, s. 2.

²⁶ Zeki Arıkan (1991). Osmanlı Tarih Anlayışının Evrimi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 65.

²⁷ İdris-i Bitlisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Bayraktar (1990). Bitlisli İdris-Türk Büyükleri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

katkılarıda bulunmuşlardır²⁹.XVI. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığı İran tesirinden pek kurtulamamış olsa da Gelibolulu Mustafa Ali'nin yapmaya çalıştığı gibi yeni bir biçim kazandırma gayretleri de yok değildir. Osmanlı Tarihi'ni ilk defa dünya tarihinin bir parçası olarak kabul eden yerli tarihçimiz eserlerinde sade bir Türkçe kullanmış olan Gelibolulu Mustafa Ali(eseri Kühü'l- Ahbar)'dir³⁰. XVI. yüzyılla beraber Osmanlı Devleti'nde **Şehnamenüvistlik** memuriyete dönüşmüştür³¹. Bu yüzden başka tarihçiler de yetişmiştir. Önemli çalışmalar ve disiplinli gayretlere rağmen XIV.-XVI. yüzyıllar arasındaki Osmanlı tarih yazıcılığının milli ve bilimsel olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Fakat Beylikler ve Selçuklular dönemleriyle kıyaslandığında Osmanlı tarih yazıcılarının kökeni itibarıyla Türk olmaları olumlu bir gelişme kabul edilmektedir.

Osmanlı tarih yazıcılığının ciddi anlamda sıçrama yapması XVII. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu yüzyılda Osmanlılarda Halepli Mustafa Naima ile beraber "**vakanüvislik**" tesis edilmiş ve tarihçilik devlet kontrolünde kurumsallaşma yoluna girmiştir. Bu esnada ilk Osmanlı vakanüvisinin Naima değil Vezir Abdurrahman Paşa olduğunu iddia eden bilim insanları da mevcuttur³². Vakanüvislik devletin resmi ideolojisini tarih ilmi vasıtasıyla halka yansıtmak amacıyla kurulmuş bir birimdir³³. XVII. yüzyılın önemli tarihçilerinden birisi de eserlerinde Avrupa'da matbaanın icadından, barutun kullanılmaya başlanılmış olmasından bahsetmiş İbrahim Peçevi'dir³⁴. Peçevi ile beraber Avrupa'daki gelişmeler Osmanlı tarih yazıcılığının konuları arasına girmiştir. Osmanlılarda tenkitsel tarihçiliğin ilk izlerine çoğu bilim insanına göre XVII. yüzyılda yaşamış Koçi Bey'de rastlanmıştır. Koçi Bey, Risale-i Koçi Beğ isimli eserinde devletin işleyişinde gördüğü çarpıklıkları dile getirmiştir. Franz Babinger, Koçi Bey için "Osmanlıların Montesquieu'südür" ifadesini kullanmıştır³⁵. XVII. yüzyılda yaşamış Kâtip Çelebi ise bilim dünyasında haklı bir saygınlık kazanmıştır³⁶. Fakat Kâtip Çelebi'nin tarih ilminin kapsamına yaklaşımı da öncülerinden pek farklı değildir. Kâtip Çelebi "*Peygamberlerden, evliyadan, âlimlerden, hâkimlerden, şairlerden ve hükümdarlardan gelüp geçmiş*

²⁸ Osmanlıların bünyesinde yetişmiş en önemli bilim insanlarından birisi olan Kemalpaşazade hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Ali Yekta Saraç. Şeyhülislam Kemalpaşazade, Şule Yayınları (Basım yılı ve yeri belirtilmemiş).

²⁹ Göyünç, age, s. 241.

³⁰ Cornell Fleischer (2013). Tarihçi Mustafa Ali, Bir Osmanlı Aydını ve Bürokrati. (Çev: Ayla Ortaç), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 22.

³¹ Ortaylı, age, s. 85.

³² Bekir Kütükoğlu (1994). Vekayi'nüvis Makaleler, İstanbul. Fetih Cemiyeti Yayınları, s. 112.

³³ Arıkan, age, s. 84.

³⁴ Göyünç, age, s. 242.

³⁵ Babinger, age, s. 97.

³⁶ Kâtip Çelebi'nin hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bursalı Mehmet Tahir (1975). Osmanlı Müellifleri. (Haz: İsmail Özen), İstanbul: Meral Yayınevi, Cilt: 3, s. 84-90.

kimselerin ahvalidir" sözleriyle³⁷ tarih ilmine bakış açısının kronoloji ve biyografiden ibaret olduğunu göstermiştir. Aynı dönemlerde Avrupa'da ise tarihçilikle uğraşanlar özgün belgelere dayanarak ilimsel kıymeti bulunan koleksiyonlar meydana getirmeyi başarmışlardır³⁸. **A. Zeki Velidi Togan'da tarih ilminin tanımını yaparken ve tarihçilerin işlevini değerlendirirken meseleye geniş bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Togan'a göre, hadiselerin seyrinden, hatta madde ve eşyanın mazi ve halinden bahseden her yazı ve her hikâyeye tarihtir**³⁹. Böyle bir tanımla Togan tarih ilminin birçok ilim dalıyla irtibatlı olduğunu belirtmiş ve tarihçilerin çalışma alanının genişliğine dikkat çekmiştir. Ona göre tarih sadece geçmişin hatıralarından ibaret ham bir bilgi yığını değildir. Tarihçi elindeki belgeleri çok iyi terkip ederek günümüz olaylarıyla ilgili de yorumlar yapabilmelidir. Zira Togan, tarih ilminin günümüze nispetle yararlı olabileceğini savunmuştur⁴⁰.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı tarih yazıcılığında çağdaş Batılı normlara daha fazla yaklaşmıştır. Bu durumun en temel nedeni Avrupa'ya yollanan Osmanlı elçilerinin kaleme aldığı "sefaretnamelerin" tarihçilerimiz tarafından ilgiyle okunup incelenmesi olmuştur⁴¹. Bu dönemde kaleme alınıp Osmanlı Tarihi'ne kaynaklık teşkil eden diğer eserler ise "ruznameler" ve "ruzmerreler" dir. Bu eserler padişahların Sırka tipleri tarafından kaleme alınmış ve onların günlük yaşamları hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Ruznameler ve ruzmerreler XVIII. yüzyılın sonunda yazılmaya başlanmıştır. Bu uygulamaya XIX. yüzyılda da devam edilmiştir⁴².

XIX. yüzyılın başında vakantüvislik vazifesine getirilen Doktor Şanizade Atullah Efendi, zihin dünyasında geleneksel ile modern olanı iyi harmanlamış bir aydındır⁴³. Arapça'nın yanı sıra Batı dillerinin çoğuna da hâkim olan Atullah Efendi, tarih yazıcılığımıza ilk defa Batılı kaynaklardan faydalanma uygulamasını getirmiş kişidir. Herodot Tarihini dahi çok iyi tahlil etmiş olduğu söylenmektedir.⁴⁴XIX. yüzyıla gelindiğinde Tanzimat Dönemi Osmanlı tarihçiliği için adeta bir dönüm noktası olmuştur. Farklı unsurları dünyadaki milliyetçiliğin tesirinden soyutlayıp Osmanlılardan ayrılmasına mani olmak için "Devlet Tarihi" olgusu meydana getirilmeye çalışılmıştır. Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı tarihçiliği dinsel tarihten sıyrılarak hanedan tarihi anlayışına

³⁷ Orhan Şaik Gökyay (1982). Kâtip Çelebi "Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler", Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, s. 187, 188.

³⁸ Özbaran, age, s. 68.

³⁹ A. Zeki Velidi Togan (1981). Tarihte Usul, İstanbul: Enderun Kitabevi, s. 2.

⁴⁰ Baykara, age, s. 65.

⁴¹ Bademci, 2014, age, s. 34.

⁴² Ruznameler ve ruzmerreler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Afyoncu (2006). Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, s. 105-108.

⁴³ Yenal Ünal (2010). Türkiye'de Tarihçilik, Tarihçiliğin Gelişimi (15-20. YY) ve Türk-Batı Tarihçiliğine Örnek İki Kitabın Karşılaştırılmalı Analizi, Kalam Araştırmaları Dergisi, Cilt:2, Sayı: 8, s. 190.

⁴⁴ Arıkan, 1991,age, s. 86.

yönelmiştir⁴⁵. Yeni tarihçilik anlayışının temel gayesi Osmanlılık bilinci tesis etmektir. Fakat Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkan Osmanlı tarih anlayışının damilli ve bilimsel olduğunu ileri sürmek imkânsızdır. Bu duruma en somut kanıt yeni yazılan tarih metinlerinde Osmanlı Devleti'nden önceki Türk devletlerine hiç yer ayrılmaması olmuştur.

XIX. yüzyılda Osmanlı tarihçiliğinin merkezinde olmayı başarmış isim **Ahmed Cevdet Paşa**'dır. Fransızca'yı çok iyi bilen Ahmed Cevdet Paşa bu sayede Fransız arşivindeki kaynakları da incelemiştir⁴⁶. Titiz araştırma ve gayretlerinin sonunda kaleme aldığı 12 ciltlik Tarih-i Cevdet isimli eseri Osmanlı tarih yazıcılığının en önemli başarısı olarak nitelendirilmektedir⁴⁷. Tarih-i Cevdet dışında Ahmed Cevdet Paşa, birçok kaynağı tetkik ettikten sonra Tezakir-i Cevdet, Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa isimli tarih kitaplarını kaleme almıştır⁴⁸. Ahmed Cevdet Paşa'nın tarih çalışmalarında izlediği usul ve esaslar, Cumhuriyet tarihçilerine de örnek teşkil etmiştir. Osmanlılardan Cumhuriyet'e intikal eden en mühim bilimsel miraslardan biri, Ahmed Cevdet Paşa'nın tarihçilik prensipleridir. Ahmed Cevdet Paşa'dan sonra, Ahmed Lütfi Efendi, Ahmet Vefik ve Abdurrahman Şeref Paşalar Osmanlıların son dönemlerinde yetişmiş en önemli tarihçiler olarak kabul edilmektedir⁴⁹. Devletin bu işe verdiği desteğe ve bazı zamanlarda gösterilmiş hummalı gayretlere rağmen XX. yüzyıla intikal etmiş Osmanlı tarih yazıcılığı genel manada hanedancı ve resmi ideoloji yanlısı bir görüntüden ibarettir. Ülkemizde birçok alanda olduğu gibi tarihçiliğimizde de bilimsel ilerleme II. Meşrutiyet Dönemi'nde başlamıştır⁵⁰. Daha önceki dönemlerde tarih alanında gerçekleştirilmiş çalışmaların önemli bir bölümü bilimsellikten yoksun olduğu içindir ki, Meşrutiyet aydınlarından Mizancı Mehmed Murat'ın ifadesiyle, "vukuat cetveli" oluşturmanın ötesine geçilememiştir⁵¹.

XIX. yüzyılda Avrupa'da tarihçiliğin bilimsel gelişimi ise oldukça hızlı olmuştur. Birçok felsefe tarihçisinin "**tarih yüzyılı**" olarak nitelendirdiği XIX. yüzyılda pozitivist ve materyalist tarih anlayışları egemen olmuştur. Bilimin düzensiz bir şekilde olayların not alındığı bilgi yığınlarıyla yapılamayacağı tüm Batılı tarihçiler tarafından anlaşılmıştır⁵².

⁴⁵ Zeki Arıkan (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyete Tarihçilik, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 6, s. 1594.

⁴⁶Göyünç, age, s. 243.

⁴⁷Mükrimin Halil Yinanç (1940). Tanzimat, Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik, İstanbul: Maarif Matbaası, s. 4.

⁴⁸ Bekir Kütükoğlu (1986). Tarihçi Cevdet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 108-114.

⁴⁹

⁵⁰ Ortaylı, age, s. 53.

⁵¹ Mustafa Oral (2006). Türkiye'de Romantik Tarihçilik, Ankara: Asil Yayıncılık, s. 73.

⁵² Özbaran, age, s. 70.

3. Tarihçiliğimizde Milli Anlayışın Başlaması

Batılı şarkiyatçılar tarafından Çin kaynaklarından faydalanılarak Türk Tarihi ile ilgili bazı kitapların kaleme alınmaya başlamasıyla Tanzimat Dönemi'nin sonlarına doğru ülkemizde milli tarih olgusunun ortaya çıkmasına dair bir hareketlenme görülmüştür. Aynı dönemde Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmanî isimli eserinde Türk Tarihinin Osmanlı Devleti'nden başlatılarak ele alınması geleneğini terk etmiştir. Tanzimat Dönemi'nin sonlarında Orta Asya Türk devletlerinin geçmişine dair bir ilgi başlamıştır⁵³. XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış bir takım girişimlere rağmen Atatürk Dönemi'ndeki milli ve çağdaş tarih anlayışının temelleri gerçek anlamda II. Meşrutiyet Dönemi'nde atılmıştır. Avrupa'da İslam öncesi Türk Tarihi'ne dair yapılan araştırmalar, Rus istilasından kaçarak Türkiye'ye gelen Türk aydınlarının etkisi ve savaşların trajik sonuçlarından dolayı milliyetçilik duygusunun uyanması XX. yüzyılın başında ülkemizde tarihçiliğin milli bir zemine yerleşmeye başlamasında etkili olmuştur⁵⁴.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkartılmaya başlanan ilmi dergiler de milli tarih bilincinin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. 15 Şubat 1909'da Satı Bey'in öncülüğünde yayın hayatına başlayan **Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası**'nda o zamanki eğitim kurumlarında tarih derslerinin işlenişine dair eleştirel yazılara yer verilmiştir. Ancak dergi öncelikli olarak tarihçilikle ilgili bir işleve sahip olmamıştır. Dergide daha çok eğitim öğretim meselelerini konu edinen yazılara yer ayrılmıştır⁵⁵. Yayın hayatına 1910'da başlamış **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası** (1910-1928) ise tarihçiliğimizin gelişiminde önemli bir yere sahiptir⁵⁶. Sultan V. Mehmed Reşad'ın vakanüvisliğe Abdurrahman Şeref Beyi (son vakanüvis) atmasıyla kurulan Encümen⁵⁷, Osmanlılık düşüncesi etrafında bir Osmanlı Tarihi meydana getirmeyi amaçlamıştır. Encümenin yayın organı Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası olmuştur⁵⁸. Bu sayede Abdurrahman Şeref Bey'in nezdinde Sultan II. Mahmut

⁵³ Özkan İzgi (1984). Orta Asya Türk Tarihi'nin Meseleleri, Töre, Sayı: 159, s. 5.

⁵⁴ Mükrimin Halil Yinanç, ülkemizde bilimsel tarihçiliğin başlama zamanı hakkında şu tespitte bulunmuştur: "Bizde, sosyal ve kültürel ilimlerde olduğu gibi, tarihe dair bilimsel eserlerin telif ve tercümesi çalışmaları hürriyetin ilanından yani 1908'den sonra başlamıştır". Ayrıntılı bilgi için bkz. Yinanç, age, s. 23.

⁵⁵ Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası'nın işlevi ve bu dergide yayınlanmış tarih konulu makaleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Dönmez ve Şahin Oruç (2006). II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Öğretimi (Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası'na Göre), Ankara: Gazi Kitabevi.

⁵⁶ 1925'den itibaren Türk Tarih Encümeni Mecmuası adıyla yayınlanmaya başlanan dergi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan (2013). Tarih-i Osmanî Encümeni, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 40, s. 85.

⁵⁷ Encümenin üyeleri şunlardır: Başkan Abdurrahman Şeref, Ahmed Refik Altınay, Ahmed Tevfik Bilge, Ahmed Mithat, İskender Yanko Hoçi, Efdaleddin Tekiner, Diran Kelekyan, Ali Seydi, Necip Asım Yazıkısız, Zühdi Efendi, Karoldi, Mehmet Arif. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık ve Bülent Arı (2007). Osmanlı-Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar, Uluslararası Askeri tarih, Sayı: 87, s. 230.

⁵⁸ Oral, age, s. 91.

döneminden itibaren önemi azalmaya başlayan vakanüvislik de tekrar kıymet kazanmıştır. Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası ülkemizde çıkartılmış ilk bilimsel tarih dergisidir. Dergi, Osmanlı Devleti'nin ilk akademisi sayılan Encümen-i Daniş'in Türk Tarihi alanındaki işlevini sürdürmeyi hedeflemiştir⁵⁹. Tarih-i Osmanî Encümeni'nin sayılarında yalnızca Osmanlı hanedan üyelerinin kahramanlıklarını anlatan makalelere yer verilmemiştir. Bazı makalelerde kimi Osmanlı devlet adamları ve icraatlarının eleştirildiği de olmuştur⁶⁰. Osmanlı Tarihi'ne ait ilk ciddi ve objektif nitelikli belgeler bu dergide yayınlanmıştır⁶¹. Bunlarla birlikte Osmanlı Tarihi haricinde Türk Tarihi'nin başka dönemleriyle ilgili konulara yer verilmesi derginin yayın politikasının entelektüel çevrelere takdir edilmesini sağlamıştır⁶². Epey zengin bir yazar kadrosuna sahip olan dergide bazı zamanlar gayrimüslim asıllı düşünürlerin makalelerinin yayınlaması ülkemizde bilimsel bakış açısının gelişimi için mühim bir girişim olarak kabul edilmiştir⁶³.

Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası sayesinde ilmi esaslara uygun tarih çalışmalarına dair bir takım adımlar atılsa da derginin bilimsel yayınlar yapma konusunda tam anlamıyla yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. 1918 yılında devrin siyasi ve askeri olaylarının da etkisiyle Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Encümenlik vasfını tamamen kaybetmiştir⁶⁴. Derginin etkinliğini yitirmesinde ilmi düzeyinin bir türlü yükseltilememesi, Hilmi Ziya Ülken, Ziya Gökalp, M. Şerafettin Yaltkaya, M. Şemsettin Günaltay gibi o dönemin önemli düşünürlerine yazar kadrosunda yer verilmemesi, yönetim kurulunun ilk zamanlardaki heyecanını yitirmesi ve yaşanan ekonomik zorluklar da etkili olmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk yıllarında yedi sayı çıkartılabilmiş ve ağırlıklı olarak Türkçe üzerine yayınlar yapmış Türk Derneğine bağlı **Türk Derneği Dergisi**'nin farklı sayılarında tarih ilminin kapsamındaki konulara yer

⁵⁹ Encümen-i Daniş'in görev ve sorumlulukları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Anameriç (2012). Tanzimat'tan Mütareke Dönemine Kadar Kütüphanelere Yönelik Çalışmalar(1839-1922), Erdem, Sayı: 63, s. 8-10.

⁶⁰ Örnek olarak bkz. Ahmet Refik Altınay (1333). Bahr-i Hazar-Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Cilt: 8, Sayı: 43, s. 1-14.

⁶¹ Büşra Ersanlı Behar (1992). İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi tarih Tezinin Oluşumu, İstanbul: Afa Yayıncılık, s. 81.

⁶² Örnek olarak bkz. Halil Edhem (1310). Al-i Germiyan Kitabeleri, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 112-128.

⁶³ Örnek olarak bkz. Avram Galanti (1 Mart 1341). Ecnebi Vesikaları: Trafalgar Burnunda Türk ve İspanyol Gemileri Arasında Muharebe-i Bahriyye, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Cilt: 15, Sayı: 85, s. 134-136.

⁶⁴ Oral, age, s. 143, 144. Türk Tarih Encümeni Mecmuası ismini aldıktan sonra tekrar derlenip toparlanan derginin yazar kadrosuna zaman içinde Mükrimin Halil Yınanç, İ. Hakkı Uzunçarşılı, Necip Asım, Halil Edhem, Zeki Pakalın hatta M. Fuat Köprülü gibi Cumhuriyet dönemimizin öncü tarihçileri katılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Demiryürek (2013). Tarih-i Encümeni ve Mehmed Fuat Köprülü, Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 36, s. 119-128.

verilmiştir⁶⁵. Fakat Türk Derneği Dergisi'nin asıl işlevi tarih ilminin dâhilinde olan konuları ele almakla ilgili değildi. Derginin tarih konularına verdiği önem Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası'nın da gerisinde kalmıştır. Türk Derneği'nin devamı olarak Emrullah Efendi ve Celal Sahir'in rehberliklerinde kurulmuş Türk Bilgi Derneği ise tarih konulu⁶⁶ makalelere epey yer ayıran **Bilgi Mecmuası**'nı basın hayatımıza kazandırmıştır.1913 ve 1914 yıllarında yedi sayı yayınlanan Bilgi Mecmuası, Osmanlı dergiciliğinde daha geniş bir yelpaze oluşmasına yol açmıştır⁶⁷. Yayın hayatının kısa ömürlü olmasına rağmen ülkemizde milli tarih bilincinin inşasında Bilgi Mecmuası önemli bir basamak olmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde bilimsel tarih anlayışı ve milli tarih bilincinin ilerlemesine en fazla katkı sağlamış kurumlardan biride **Asar-i İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni**'dir⁶⁸. Bu encümen sayesinde artık Türk tarihçiliğinin parlak dönemleri başlamıştır. M. Fuat Köprülü'nün ifadesiyle o dönemde Türkoloji Enstitüsü'ne duyulan ihtiyacın bir neticesi olarak Asar-i İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni inşa edilmiştir⁶⁹. Encümenin kuruluş amaçları Türk milletinin sosyal köklerini araştırıp ortaya çıkarmak ve Türk-İslam eserlerini incelemek idi. Asar-i İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni'nin kuruluş gelişmesinde önemli gayretlerde bulunan araştırmacı ve bilim insanları şunlardır: Başkan Ali Emiri Efendi, Kâtip M. Fuat Köprülü, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, M. Şerafettin Yaltkaya ve M. Şemsettin Günaltay. Çağdaş Türk aydınının taşıması gereken niteliklere sahip bu bilginler yakın dönem Türkiye Tarihinde fikirleri, eserleri ve çabalarıyla ayrı bir öneme sahip olmuşlardır⁷⁰.

Asar-i İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni kurucu üyeleri çıkardıkları **Milli Tettebular Mecmuası** ile birikimlerini kamuoyuyla paylaşmışlardır. Derginin çıkartılmasına Asar-i İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni'nin 4 Nisan 1915'te Darü'l-fünun'da yapılmış ilk toplantısında karar verilmiştir. Padişah ve kabinenin izin vermesiyle iki ayda bir çıkartılmaya başlanan Milli Tettebular

⁶⁵ Zafer Toprak (1995). Türkiye'de Ekonomi ve Toplum(1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 108.

⁶⁶ Bilgi Mecmuası'nda yayınlanmış tarih konulu makalelere örnek olarak bkz. Yusuf Akçuraoğlu (1329). Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Tecrübe, Bilgi, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 82-96; Yusuf Akçuraoğlu (1329). Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Tecrübe, Bilgi, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 117-134; Köprülüzaade Mehmed Fuat (1329). Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 175-196; Mimar Mukbil Kemal (1330). Memalik-i Osmaniyye'de Asar-ı Atika ve Nefise-i İslamiyye Hırsızlığı, Cilt:2, Sayı: 5, s. 535-539.

⁶⁷ Zafer Toprak (1987). Türk Bilgi Derneği(1914) ve "Bilgi Mecmuası", Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri, Düz: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 4.

⁶⁸ Ahmet Özcan (2011). Türkiye'de Popüler Tarihçilik(1908-1960). (Basılmış Doktora Tezi), Ankara: TTK Basımevi, s. 93.

⁶⁹ Oral, age, s. 114.

⁷⁰ Bernard Lewis (1953). History-writing and National Revival in Turkey, Foreign Affairs,Cilt: 4, Sayı: 22, s. 11.

Mecmuası, ülkemizde tarih alanındaki ilk akademik yayınlardan biri olmuştur⁷¹. Dergide M. Fuad Köprülü, Ziya Gökalp, M. Şerafettin Yalıtıkaya, Rauf Yekta ve Yusuf Akçura gibi üretken bilim insanlarının Türk İslam Tarihi ve güncel meselelere dair ilmi öneme sahip yazıları yayınlanmıştır. Milli Tettebular Mecmuası'nda, Türk Tarihini ilgilendiren konularda yazılmış Rusça, Macarca, Arapça ve Fransızca eserlerin tercümesine sıklıkla yer verilmiştir⁷². Zira dergide yayınlanan tercüme eser sayısı telif eserlerden daha fazla olmuştur. Osmanlı devlet adamlarının yasal izniyle kurulan Asar-i İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni'nin yayın organı Milli Tettebular Mecmuası, üstlendiği resmi işlevle Türk Tarih Kurumu'nun yayın organı Belleten'e zemin hazırlamıştır. Milli Tettebular Mecmuası'nın görselliği, yayın politikası hatta yazar kadrosu Belleten Dergisi için adeta örnek teşkil etmiştir.

Balkan Savaşlarının trajik sonuçlar doğurduğu bir ortamda bir grup askeri, tıbbiye ve mülkiye öğrencileri tarafından kurulmuş **Türk Ocakları** milli tarih bilincinin oluşmasına büyük katkı sağlamıştır⁷³. Türk milliyetçiliğini sistemleştiren bir kurum olarak Türk Ocakları Türk ırkının kökenini incelemek, Türklerin sosyo-ekonomik yaşam standardını yükseltmek ve Türkçe'nin gelişimine katkıda bulunmak gayeleriyle tesis edilmiştir. Kuruluş nizamnamesine göre konferanslar verilerek, fikir kulüpleri kurularak ve gerekirse okullar açarak Türk kökenli vatandaşlar arasında milli bilincin tesisi sağlanacak idi⁷⁴. Türk Ocakları, tarih ilmini ilgilendiren konuları fikir ve işlevlerinin ham maddesi olarak saymıştır. Bu yüzden çoğu etkinliklerinde tarihi konulara ve tarihçilere özel önem verilmiştir. Cumhuriyetimizin öncü tarihçilerinin önemli bir bölümü Türk Ocaklarının bünyesinde yetişmiştir. Tarihçiliğimizin kurumsallaşmasında, pozitivist tarih felsefeciliğinin ülkemize yerleşmesinde ve çağdaş normlara uygun milli tarih bilincinin inşasında Türk Ocakları kilometre taşlarından biri olmuştur.

Küçük bir akademi hüviyetinde çalışan Türk Ocakları sesini **Türk Yurdu Mecmuası** sayesinde geniş kitlelere duyurma imkânına kavuşmuştur. 1912'de Türk Ocakları'nın resmi yayın organı kabul edilen Türk Yurdu Mecmuası Türkçülük ideolojisine uygun bir yayın stratejisi izlemiştir. Bu dergide milliyetçi aydınlar tarafından kaleme alınmış makaleler özellikle I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında milli duyguların diri tutulmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Türk Yurdu Mecmuası Cumhuriyet öncesinde Türk düşünce yaşamı, sanatsal etkinlikler ve milli tarih bilincinin tesisine ışık tutmuştur. Asar-i

⁷¹ Lewis, 1953, age, s. 23.

⁷² Örnek olarak bkz. Edgar Blochet (1331). Mazdeizm'in Türk Kavimlerinin İtikatları Üzerindeki Te'siri. Çev: Köprülüzaade Mehmet Fuat, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 125-161; Wilhelm Barthold (1331). Avrupa ve Dünyada Şarki Tettebu' Tarihi. Çev: Ragıp Hulusi, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 163-186; Celaleddin Devani (1331). Arzname. Çev: Kılıslı Rifat, Cilt: 2, Sayı: 5, s. 273-305.

⁷³ Türk Ocakları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Füsün Üstel (2010). İmparatorluktan-Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

⁷⁴ Behar, age, s. 83, 84.

İslamiye ve Milliye Tedkik Encümenive Türk Ocakları çağdaş iki kurum olarak hem çalışma metodu hem de Türk Tarihi'ne yaklaşım itibarıyla çeşitli açılardan birbirleriyle etkileşim halinde olmuşlardır. Milli Tetebbular ve Türk Yurdu Mecmualarındaki kimi ortak yazarlar ve bu kişilerin tarihi meselelere yaklaşımındaki benzerlikler iki kurum arasındaki etkileşimi göstermesi açısından son derece önemlidir⁷⁵. Esasen Asar-i İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni'nin çalışmaları Türk Ocaklarının faaliyetlerini daha sağlam bir zeminde yürütmesine olanak tanımıştır.

Türk Yurdu Mecmuası dışında Türk Ocaklarının başka yayın organları da bulunmaktaydı. İstanbul'da yayın yapan **Yeni Mecmua**, Adana'da çıkartılan **Altın Yurt Mecmuası** ve Sinop'ta yayınlanan **Türk Bahçesi Mecmuası** bunlardan belli başlıları idi⁷⁶. Bu dergilerin sayılarında Türk Tarihi ve tarihçilik üzerine makaleler yayınlanmıştır. Türk Ocaklarıyla bağlantılı dergilerin farklı sayılarında yayınlanmış tarihle ilgili makaleler Cumhuriyet Dönemi'ndeki milli tarih bilincinin inşasına sağlam bir alt yapı teşkil etmiştir. Atatürk'ün çağdaş Türk tarihçiliğinin organize olmuş haliyle ilk başlangıç yeri olarak Türk Ocaklarını kabul etmesi de bu etkinliklere bağlanarak açıklanabilir.

Tarih-i Osmanî Encümeni, Asar-i İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni ve Türk Ocaklarının II. Meşrutiyet ile Mütareke dönemlerindeki çeşitli etkinlikleri ve çıkardıkları mecmualar Cumhuriyet Döneminde tam karşılığını bulacak olan bilimsel ve milli tarihçilik anlayışına temel teşkil etmiştir. Bu kurumların çabaları tarihçiliğimizi hanedancı ve dinsel anlayışların dışına çıkartmıştır. Cumhuriyet öncesinde, yaşanan gelişmelerin etkisiyle Osmanlı ve milli tarih anlayışları birbirine koşut şekilde gelişme göstermişlerdir⁷⁷. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşmiş savaşlar milli hislerin canlanması kadar milli tarih olgusunun ortaya çıkmasını da tetiklemiştir. **Milli tarih bilincinin tesisinde basın yayın organları bir okul vazifesi görüp halkın bilinçlenmesine yardımcı olmuştur**. Milli tarih şuuru Mütareke Dönemi'nde ve Cumhuriyetin özellikle ilk yıllarında toplumu oluşturan fertler arasındaki bağların kuvvetlenmesine yardımcı olmuştur. Bu bağların güçlenmesinde milli tarih bilincine uygun yazılar yayınlayan dergilerin de ciddi bir yeri olmuştur. XX. yüzyılın ilk zamanlarında Batı'da ise B. Croce, R. B. Collingwood ve A. Tonybee gibi tarihçiliğin gelişimine önemli katkılar sağlayan düşünürler yetişmiştir. Bilim insanları ve açılan yükseköğretim kurumlarının çalışmaları sonunda Batı

⁷⁵ Ziya Gökalp, M. Fuat Köprülü, Ahmet Ağaoğlu ve M. Şerafettin Yaltkaya gibi düşünürler hem Milli Tetebbular hem de Türk Yurdu Mecmuasında yazılar kaleme almışlardır. Örnek olarak bkz. Ziya Gökalp (1331). Eski Türklerde İctima'i Teşkilat ile Mantiki Tasnifler Arasında Tenazur, Milli Tetebbular, Cilt: 1, Sayı: 3, s. 385-456; Ziya Gökalp (1928). Ocaklar Ne Yapmıştır? Vazifesi ve Gayesi Nedir? Türk Yurdu, Cilt: 1(XXI), Sayı: 2(196), s. 3-7.

⁷⁶ Üstel, age, s. 125, 126.

⁷⁷ Özçelik, age, s. 26.

dünyasında 1920'li ve 1930'lu yıllarda tarihçilik üniversiter bir hüviyete sahip olmuştur⁷⁸.

4. Türk Tarihçiliğinin Çağdaş Kurumlara Kavuşturulması

Devrimin lideri Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen tarih çalışmaları amorf gayretler olmayıp belirli bir disipline bağlı olarak yürütülmüştür. Henüz 1922 yılında Darü'l-fünun Edebiyat Fakültesi'nin onursal profesörlüğünü kendisine sunan heyeti kabulü sırasında tarihçi M. Şemsettin Günaltay'a "tarihçilerle çok konuşacağız" ifadesini kullanarak tarih çalışmalarındaki niyetini ortaya koymuştur⁷⁹. O'nun yönlendirmeleri sayesinde Cumhuriyet aydınları Türk Tarihi'ni dünya tarihinin bir parçası olarak görmeye başlamışlardır. Atatürk tarihin fert, toplum ve devlet açısından hassas bir öneme sahip olduğunu bilen bir liderdi. Herbert George Wells'in "Cihan Tarihinin Ana Hatları" isimli eseri 1928'de Atatürk'ün talimatıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir⁸⁰. Atatürk, bu türden çalışmalarla ülkemizde tarihi konulara bakış açısını pozitivist bir zemine taşımayı hedeflemiştir⁸¹. Atatürk, Türk Tarihi'ne dair önemli çalışmaların yapıldığı bir yer olarak algıladığı Türk Ocakları'nın gelişimine ayrı bir ehemmiyet vermiştir. Böylelikle yurdun dört bir yanında sistemli bir biçimde örgütlenen Türk Ocakları bünyesinde, "**Tarih Heyetleri**" oluşturulmuştur. Kısa süre içinde bu heyetler bir çatı altında toplanarak **Türk Tarihi Tetkik Heyeti** meydana getirilmiştir. Türk Ocakları'nın 28 Nisan 1930 günü tamamlanmış VI. Kurultayında Sadri Maksudi Arsal, Reşit Galip ve Afet İnan kırk bir kişinin imzasının bulunduğu önergeyi yönetim kuruluna sunmuşlardır. Bu sayede Türk Ocakları dâhilinde Atatürk'ün desteğiyle Türk Tarih Kurumu'nun çekirdeği sayılan **Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti(Encümeni)** tesis edilmiştir⁸². On altı kişiden müteşekkil heyet ilk toplantısını 4 Haziran 1930'da Ankara'daki Türk Ocakları Şubesinin Şark odasının yanında bulunan salonda gerçekleştirmiştir⁸³. Ancak bu dönemde VII. Kurultayının ardından Türk Ocakları kapatılarak Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ne iltihak etmiş idi⁸⁴. Bunun üzerine, **12 Nisan 1931**'den itibaren Türk

⁷⁸ Halil Berktaş (1991). Dört Tarihçinin Sosyal Portresi, Tarih ve Toplum, Sayı: 54-55, s. 28.

⁷⁹ Şerafettin Turan (1996). Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye'nin Oluşumu(1923-1938), Ankara: Bilgi Yayınevi, 3. Kitap, s. 91.

⁸⁰ Oral, age, s. 268.

⁸¹ Hamza Eroğlu (2002). Mustafa Kemal Atatürk'ün Tarih Anlayışı ile İlgili Bazı Görüşler, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 29-30, s. 78, 79.

⁸² Türk Tarihi Tetkik Encümeni Kuruldu (İkinci Teşrin 1938). Ülkü, Sayı: 69, s. 249; Ruşen Eşref Üneydin (1954). Atatürk Tarih ve Dil Kurumları, Ankara: TTK Basımevi, s. 55.

⁸³ Afet İnan (1939). Atatürk ve Tarih Tezi, Belleten, Cilt: 3, Sayı: 10, s. 242.

⁸⁴ Atatürk, Türk Ocaklarının CHP'ye iltihak etmesi hakkında "Memleketin ve inkılabın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için, milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır" ifadesini kullanmıştır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Atatürk Araştırma Merkezi (1997). Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 5. Baskı Ankara, Cilt: 3, s. 130; Türk Ocaklarının son kurultay hakkında basında yer alan örnek bir haber için bkz. Ocak Kurultayı Toplandı (12 Nisan 1931). Akşam, Sayı: 4991, s. 1.

Tarihi Tetkik Cemiyeti bağımsız bir kurum olarak varlığını sürdürme kararı aldı⁸⁵.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin ilk başkanlığını Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri M. Tevfik Bıyıklıoğlu yapmıştır. M. Tevfik Bıyıklıoğlu'nun Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri olduğu halde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin Başkanı seçilmesi, Atatürk'ün bu vesileyle tarih ile ilgili çalışmalara müdahil olma düşüncesinin bir sonucudur⁸⁶. Atatürk'ün tarihe olan düşkünlüğü ve ulus devlet olmanın dayattığı bir zorunluluk olarak kurulmuş Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin yönetim kurulunda yer alan diğer bilim insanları Genel Sekreter Reşit Galip, Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan, Yusuf Akçura, , Hasan Cemil Çambel, Samih Rifat, Sadri Maksudi Arsel, Yusuf Ziya Özer, Vasıf Çınar, Mükrimin Halil Yinanç, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hamit Zübeyir Koşay, Halil Edhem Eldem, Ragıp Hulusi Özdem, Reşit Safvet Atabilen, M. Şemsettin Günaltay ve Zakir Kadiri Ugan olmuştur⁸⁷. **Bu üyeler arasında A. Zeki Velidi Togan yer almamıştır**⁸⁸. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurucu kadrosunda yer almış tek kadın üye Afet İnan olmuştur⁸⁹. Kurumsal yapısının tamamlanması sürecinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin ilk disiplinli çalışması, liselerde okutulmak üzere yazımına başlanan "Tarih Ders Kitabı" olmuştur. Kitabın yazım aşamasındaki çalışmaların birçoğu Atatürk'ün kontrolünde Dolmabağçe Sarayı'nda yapılmıştır. Atatürk'ün bazı zamanlar müdahil olduğu çalışmaların sonunda yazılmış dört ciltlik **Tarih Kitabı**'nın basımı Milli Eğitim Bakanlığı(Maarif Nezareti) tarafından yapıldı. Türk tarih tezine yer verilmiş bu kitap daha sonra "**Türk Tarihi'nin Ana Hatları**" isimli 607 sayfadan oluşan tek ciltlik bir esere dönüştürüldü. Kitapta Türklerin tarih senesine çıkmalarından Cumhuriyet'e kadar dönem özetlenerek ele alınmıştır⁹⁰. Böyle bir kitabın meydana getirilmesiyle Osmanlılar dışında da medeni bir Doğu dünyasının var olduğuna dikkat çekilmiştir. **Kitabın yazım aşamasında önemli bilim insanların kanaatleri de öğrenilmek istenmiştir. Bu dönemde görüşlerine başvuru bilim insanlarından birisi de A. Zeki Velidi Togan olmuştur. Togan, kitapta Türklerin kuraklıktan dolayı Orta Asya'dan göç etmiş**

⁸⁵ Uluğ İğdemir (1973). Cumhuriyet'in 50. yılında Türk Tarih Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu[TTK] Basımevi, s. 4; Ayrıca, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin temel prensipleri ve çalışma usulleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Afet İnan (1971). Türk Tarih Kurumu 40 yaşında, Belleten, Cilt: 35, Sayı: 140, s. 524.

⁸⁶ Fahri Çoker (1983). Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları, Ankara: TTK Basımevi, s. 3.

⁸⁷ Afet İnan (2007). Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 264.

⁸⁸ Türk Tarihinin Ana Hatları isimli kitap yazılırken fikirlerine danışılmış Togan'ın kitaba da dair bazı tespitleri ve yaptığı yorumlar kimi yerli tarihçiler tarafından hüsn-ü kabul görmemiştir. Bu durum Togan'ın Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurucu üyeleri arasında yer almamasına etki etmiştir. Ayrıca Rusya Kökenli Türklerin Cemiyette etkin olmaları da Togan'ın dışarıda tutulmasına tesir etmiştir. Konu hakkında bkz. Tuncer Baykara (1989). Zeki Velidi Togan, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 19.

⁸⁹ Utkan Kocatürk (1985). Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma, Belleten, Cilt: 1, Sayı: 3, s. 721.

⁹⁰ Çoker, age, s. 5.

oldukları iddiasına karşı çıkmıştır. Togan'a göre Türklerin göçlerinin temel nedenleri nüfus artışı ve savaşlar olmuştur⁹¹.

Atatürk, milli tarih bilincinin bilimsel bir zeminde gelişmesine katkıda bulunması amacıyla bir encümen de kurdu muştur. Bilimsel temelli bu çalışmalar yerli ve yabancı bilim insanlarının epey ilgisini çekmiştir. Atatürk'ün tarih ile ilgili çalışmaları Türk basınında da yer bulmuştur⁹². Atatürk, Türkiye'de çağdaş tarihçiliğin gerektirdiği biçimde olayların **özgün kaynaklara dayandırılarak** ele alınması anlayışını yerleştirmeyi hedeflemiştir. Aslında Türk tarih tezi de Atatürk'ün bu temel felsefesinin bir ürünü olarak ortaya atılmıştır. Fakat Atatürk'ün tarih çalışmalarında dikkat çeken bir husus da Türk-İslam Tarihi ile ilgili araştırmalara önem verdiği kadar insanlık tarihine dair çalışmaları da titiz bir şekilde incelemesidir⁹³. Atatürk, tarih konularına karşı olan yaklaşımında pragmatik bir mantıkla hareket etmiş ve tarihi hayatta başvurulacak bir rehber olarak kabul etmiştir.

Türk milletinin her anlamda bir uygarlıktan başka bir uygarlığa evrildiği bir ortamda tarih anlayışının da değişmesi kaçınılmazdı. Böyle bir atmosferde güneş dil teorisiyle birbirini tamamlayan Türk tarih tezi ortaya atılmıştır. **A. Zeki Velidi Togan'ın da yakından ilgilendiği tezin ileri sürülmesinin başlıca gerekçeleri şunlardır:** Türklerin sarı ırktan geldiğini iddia edip ders kitaplarında Türklere karşı suçlamalarda bulunan Avrupalılara karşı cevap verme lüzumu, Milli Mücadele yıllarında İtalyan, Fransız ve Yunanlıların Anadolu topraklarına dair ilmi temelden yoksun bir takım söylemleri, Türklerin yaşadıkları yerleri sonradan istila yoluyla ele geçirdiklerine dair asılsız tezler ve kimi şarkiyatçıların Türkleri medeni değil göçebe bir topluluk olarak gösterme gayretleri⁹⁴. Hanedancı tarih anlayışı içinde aşınmaya uğramış Türk milli kimliğini yeniden inşa etme arzusu da bu tezin ileri sürülmesinde önemli etkenlerden biri olmuştur⁹⁵. Gerekçelendirilmesi yönüyle Türk tarih tezi hem anti bir tez hem de yıllarca süren savaşlarda alınan olumsuz neticelerden sonra toplumda meydana gelmiş karamsar havayı ortadan kaldırmayı amaçlayan psikolojik temelli bir savdır. Bütün bunlarla birlikte aynı zamanda Türk tarih tezi, kendisini merkez sayan emperyalist Avrupa'nın tarihe bakış açısına karşı haklı bir tepkimedir⁹⁶. Türk Devrimi kapsamında Batılılaşma hamlelerine büyük önem verilse de Atatürk kültür

⁹¹ Nadir Özbek (1997). Zeki Velidi Togan ve Türk Tarih Tezi, Toplumsal Tarih, Cilt: 8, Sayı: 45, s. 22.

⁹² Atatürk'ün tarih alanında yaptığı çalışmalardan bahseden örnek bir gazete haberi için bkz. Vander Hoster'in Atatürk'ün Yürüttüğü Tarih Çalışmalarıyla İlgili Görüşleri (1 Haziran 1931). Hâkimiyeti Milliye, S. 3563, s. 1.

⁹³ Leman Şenalp (1996). Atatürk'ün Tarih Bilgisi, Uluslararası II. Atatürk Sempozyumu, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 717.

⁹⁴ Azmi Süslü (1998). Atatürk ve Tarih, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 137.

⁹⁵ İnan, age, s. 242.

⁹⁶ Ekrem Akurgal (1956). Türk Tarih Tezinin Ortaya Konulmasındaki Sebepler, Belleten, Cilt: 20, Sayı: 80, s. 582.

politikalarında her daim antiemperyalist bir tutum içinde olmuştur. Türk tarih tezinde medeniyetin, brakisefal kafalı insanların ve beyaz ırkın ilk çıkış yerinin Orta Asya (Maveraünnehir) olduğu iddia edilmiştir. Bu tez tarihteki ilk büyük uygarlıkların (Mayalar, Sümerliler, Hititler, Etrüskler vb.) kurucularının Türk olduğunu var saymıştır. Anadolu'da kurulmuş ilk devletleri kültürel ve antropolojik açıdan Türkiye halkıyla ilişkilendirilerek farklı bir bakış açısı ortaya atılmıştır⁹⁷. Tezin halk arasında idrak edilmesi ve geniş tabanlı bir destek bulması için detayları hakkında devlet radyosunda Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Umumi Kâtibi Muzaffer Göker tarafından ayrıntılı bilgilendirmelerin yapıldığı programlar tertip edilmiştir⁹⁸. **M. Fuat Köprülü ve A. Zeki Velidi Togan'ın bazı yönleriyle eleştirdikleri Türk tarih tezi her şeye rağmen çağdaş tarihçiliğimizin önemli bir parçasıdır.** Bütün bu gelişmeler Atatürk'ün önderliğinde **medrese ve vakanüvis tarihçiliğinin** tam anlamıyla terk edildiğini kanıtlamıştır.

Atatürk, Türk Tarihi üzerine bir süredir devam ettirilmekte olan ilmi çalışmaların artık somut sonuçlarının alınma zamanının geldiğini düşünmekteydi. Bu düşünceden hareketle 2 Temmuz-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında I. Türk Tarih Kurultayı tertip edildi. Bu geniş katılımlı organizasyon Türk tarihçiliğinin kurumsallaşma düzeyinin hangi noktaya ulaştığının anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Kurultay Türk tarih tezinin ilk zaferi olarak kabul edilmektedir. I. Türk Tarih Kurultayı, Ankara Halkevi tiyatro binasında gerçekleştirilmiştir. Maarif Vekâleti ile yapılan eşgüdümlü çalışmaların sonunda I. Türk Tarih Kurultayına alanında uzman 232 bilim insanı katılmıştır. I. Türk Tarih Kurultayı ile müverrih tarihçiliğine son verildiği tüm dünyaya gösterilmiştir. Bu kurultay vesilesiyle Türk tarih tezi ilk kez tarih profesörleri ve öğretmenlerine anlatılmıştır. Türkiye'nin bu ilk milli tarih kurultayında 16 adet tebliğ sunulmuştur⁹⁹. I. Türk Tarih Kurultayı, Doğu dünyasında alanında ilk olması açısından da farklı bir öneme sahip olmuştur. Atatürk Türkiye'sinde milli ve çağdaş tarihçilik sahasında yapılanlar İslam coğrafyası için adeta bir numune teşkil etmiştir.

I. Türk Tarih Kurultayında Afet İnan, Reşit Galip, M. Şemsettin Günaltay ve Sadri Maksudi Arsel'in eski Orta Asya toplumları ile diğer eski büyük uygarlıkların kökenleri hakkında ortaya attığı iddialara **M. Fuat Köprülü ve A. Zeki Velidi Togan yöntem açısından karşı çıkarak bazı eleştiriler yöneltmişlerdir. M. Fuat Köprülü ve A. Zeki Veli Togan, kaynakların kullanım ya da yorumlanış biçimlerinin nesnel, milli hissiyattan uzak ve bilimsel olması gerektiğine dikkat çekmişlerdir.** Bu eleştirilere kurultayda bulunanlar

⁹⁷ Şefik Taylan Akman (2011). Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmi Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 82.

⁹⁸ Muzaffer Göker (1934). Türk Soy ve Türk Tarihi, Ülkü, Cilt:4, Sayı: 22, s. 249.

⁹⁹ İlk Milli Tarih Kurultayı Bugün Toplanıyor (2 Temmuz 1932). Cumhuriyet, Sayı: 2334, s. 3.

tarafından hemen cevap verilmiştir. Afet İnan, Türk tarih tezini savunurken Türklerin “arî kökenli” bir ırk olduğunu hatta arî sözcüğünün dahi Türkçe bir kelime olduğunu ileri sürmüştür¹⁰⁰. Afet İnan’ın konuşmasının ardından söz alan M. Fuat Köprülü, Türk tarih tezine yaptığı eleştirileri yumuşatmıştır. Hatta kurultayda yaptığı son konuşmasında Köprülü şu ifadeyi kullanmıştır: “Eğer iştirak etmediğim noktalar olsaydı onları tasrih etmekten çekinmezdim”¹⁰¹.

Tartışmalara neden olan Türk tarih tezi dışında kurultayda ele alınmış diğer önemli bir konu da ortaöğretim kurumlarında tarih derslerinin işleniş şekline yönelik olmuştur. Katılımcıların bir kısmı tarafından tarih öğretmenlerinin ayrıca pedagojik eğitime tabi tutulması gerektiği dile getirilmiştir¹⁰². Atatürk de kurultay boyunca tarih öğretmenleriyle diyalog halinde olmuştur. Her şeye rağmen böylesi bir kurultayın tertibi ve burada sunulan tebliğler tarihçiliğimizin artık bilimsel bir kimlik kazandığının en önemli kanıtı olmuştur. I. Türk Tarih Kurultayından sonra da tarih çalışmaları artan bir hızla devam etmiştir. Bu dönemde **A. Zeki Velidi Togan gibi bilim insanlarının yaptığı eleştiriler de dikkate alınarak Türk Tarihi’nin Ana Hatları isimli kitabın dili sadeleştirilmiştir ve daha ilmi esaslara dayandırılarak bazı kısımlarında düzeltmeler yapılmıştır.** Ortaokul ve liselerde okutulmak için kaliteli bir kâğıda üç cilt şeklinde yeniden basımı yapılan kitapta görsel dokümanlara epey yer ayrılmıştır. Bu değişiklik Cumhuriyetle beraber ülkemizde ezberci tarih anlayışı yerine uygulamaya dayalı öğrenmenin esas tutulduğunun göstergelerinden biri kabul edilmektedir¹⁰³.

Türk Tarih Kurumu kısa sürede “tıpkıbasım kitaplar” ve “seri yayın dizileri” basılmasını sağlayarak neşriyat alanında önemli çalışmalara imza atmıştır¹⁰⁴. Bu çalışmaların yapıldığı sırada **Belleten Dergisi’nin** çıkartılmasına karar verilmiştir. Dergi, Atatürk’ün talimatıyla 1 Ocak 1937’den itibaren bilimsel yayınlar yapmaya başladı. Tarih-i Osmanî Encümeni ve Milli Tettebular Mecmualarının işlevlerini çağdaş bir anlayışla sürdüren Belleten Dergisi, Türk Tarih Kurumu’nun resmi yayın organı vazifesini görmüştür¹⁰⁵. Türkçe’nin gelişimine de katkıda bulunmayı hedefleyen dergi, Türk Tarihi üzerine yapılmış birçok araştırmadan geniş kitlelerin haberdar olmasını sağlamıştır¹⁰⁶. Türk Tarih

¹⁰⁰ Büşra Ersanlı (2011). Bir Aidiyet Fermanı: “Türk Tarih Tezi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İstanbul: İletişim Yayıncılık, Cilt: 6, s. 804.

¹⁰¹ T. C. Maarif Vekâleti (1932). Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Müzakere Zabıtları, Ankara, s. 83. Kurultayda, A. Zeki Velidi Togan’ın eleştirilerine ilerleyen kısımda yer verilecektir.

¹⁰² T. C. Maarif Vekâleti (1932). Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Müzakere Zabıtları, Ankara, s. 606-612.

¹⁰³ Etienne Copeaux (2006). Türk Tarih Tezinde Türk-İslam Sentezi. (Çev: Ali Berktaş), İstanbul: İletişim Yayıncılık, s. 62.

¹⁰⁴ 1931-1950 yılları arasında TTK’nın yayımlanmış olduğu seri basım kitapları ve tıpkıbasım eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. TTK (2014). Türk Tarih Kurumu Yayın Katalogu, Ankara, s. 4-11.

¹⁰⁵ Semavi Eyice (1979). Uluğ İğdemir ve Belleten, Belleten, Cilt: XLIII, Sayı: 170, s. 394.

¹⁰⁶ Belleten Dergisi’nin amaçları ilk sayısının önsözünde şu şekilde ifade edilmiştir: “Atatürk’ün kurduğu ve vasiyetnamesi ile Türk milletine emanet ettiği Türk Tarih Kurumu yayın organı olarak, çeşitli

Kurumu'nun önemli etkinliklerinden biri de ilme ve insanlığa hizmet etmiş Türk bilginlerinin doğum ve ölüm yıldönümlerinde anılmasını sağlamak olmuştur. İbni Sina'nın 900. ölüm yıldönümünde¹⁰⁷, Ali Şir Nevai'nin 500. doğum yıldönümünde ve Farabi'nin 1000. ölüm yıldönümünde Türk Tarih Kurumu yurt çapında geniş katılımlı etkinlikler organize etmiştir¹⁰⁸. Bu etkinliklerde Türk Dil Kurumu ve halkevleri de Türk Tarih Kurumu ile müşterek hareket etmişlerdir. Böylece Atatürk Dönemi'nde sayısı azımsanmayacak kadar çok önemli ilmi organizasyonlar gerçekleştirilmiştir. Yine bu dönemde Türk Tarih Kurumu bünyesinde basılmış monografiler, ilerleyen yıllarda yapılacak olan çalışmalar için model olmuştur¹⁰⁹.

Bilimsel ve disiplinli bir kurumun taşınması gereken özelliklere kısa sürede sahip olan Türk Tarih Kurumu, uluslararası kurumlarla da işbirliği yapmıştır. 1932 yılından başlayarak "Uluslararası Tarihsel Bilimler Kongresi"ne üye olduğu için yurt dışında yapılan çeşitli bilimsel etkinliklere temsilci yollamıştır. Londra, Paris, Sofya, Madrid, Cenevre, Zagreb, Zürih, Bükreş, Oslo ve Leningrad'da gerçekleştirilmiş tarihle ilgili kongrelere Türk Tarih Kurumu adına katılan bilim insanlarımız aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti devletini de temsil etmişlerdir¹¹⁰. Türk milletinin gerçek manada tarihini ve kültürünü ilmi yöntemlerle ortaya çıkarmayı hedefleyen Türk Tarih Kurumu, kurulduğu ilk yıllardan itibaren önemli kazılar organize etmiştir. Özellikle Ege bölgesi, İstanbul, İç Anadolu, Trakya ve Çukurova'da gerçekleştirilmiş arkeolojik kazıların yanı sıra titiz şekilde yürütülen arşivleme yöntemiyle hem Türk hem de Türkiye Tarihi'ne dair önemli vesikalar kayıt altına alınmıştır¹¹¹. Kazı, arşivcilik ve müzecilik çalışmalarının yanında çeşitli yerlerde sergiler de açılarak vatandaşların tarihe olan ilgisi arttırılmaya çalışılmıştır. Bu esnada Türk Tarih Kurumu bünyesinde 1932'den 1950'ye kadar geçen sürede, 28.856 ciltlik kitabın

---

yönleriyle Türk ve Türkiye tarihini ve arkeolojisiyle ilgili çalışmaları ilim âlemine duyurmak, ilmi araştırmaları, belgeleri, ilmi haberleri, bibliyografya yazılarını yayınlamayı amaç edinmiştir." Ayrıntılı bilgi için bkz. Belleten (1937). Cilt: 1, Sayı: 1, s. 1, 2.

¹⁰⁷ İçişleri Bakanlığı bir talimatname yayınlamak üzere tüm yurttaki halkevlerinin kendi üyelerine radyodan İbni Sina'nın ölümünün 900. yıldönümünde yapılacak anma programını dinletirmesi emretmiştir. Konu hakkında bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (16. 6. 1936). 490.01.3.15.29. Evrak Sayı No: 1019.

¹⁰⁸ Çoker, age, s. 11-16.

¹⁰⁹ 1931-1950 yılları arasında TTK bünyesinde basımı yapılmış monografilere örnek olarak bkz. M. Şemsettin Günaltay (1937), Türk Tarihi'nin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya, Ankara; İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1937). Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Siyasi, İdari, Fikri, İktisadi Hayat; İlmî ve İctimai Müesseseler; Halk ve Toprak, Ankara; Arif Müfit Mansel (1943). Trakya-Kırklareli Mezarları ve Sahte Kubbe ve Kemer Problemi, Ankara, vd.

¹¹⁰ Türk Tarih Kurumu'nun ilk yıllarda temsilci yolladığı uluslararası ilmi etkinlikler hakkında bilgi edinmek için bkz. Muzaffer Göker (1938). Türk Tarih Kurumu'nun İlmî ve İdari Faaliyeti, Belleten, Cilt: 2, Sayı: 5-6, s. 3-19.

¹¹¹ Cumhuriyet'in ilk yıllarında yürütülen arşivcilik çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmet Binark (1980). Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri, Ankara: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Yayınları, s. 192-238.

bulunduğu bir kütüphane de meydana getirilmiştir¹¹². Tarihçilik çalışmalarının kurumsal bir kimliğe kavuşmasını sağlamak için Atatürk Dönemi'nde başka önemli etkinlikler de yapılmıştır. Türkiye'de yeni tarihçiler yetişmesini sağlamak için 14 Haziran 1935'te çıkartılmış 2795 sayılı kanun ile Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin kurulması kararlaştırılmıştır¹¹³. Türk tarihçiliğin gelişiminde son derece önemli bir yeri olan okul ülkemize hatırı sayılır miktarda tarihçi kazandırmıştır.

Atatürk'ün isteği ile gerçekleştirilen II. Türk Tarih Kongresi uluslararası bir organizasyon havası içinde yapılmıştır. 20-25 Eylül 1937 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı'nda tertip edilen kongreye yerli bilim insanlarının yanında A. B. D. , Fransa, İngiltere, Bulgaristan, Avusturya, Çekoslovakya, Romanya, Yunanistan, İsveç, Macaristan ve Yugoslavya'dan dünyaca tanınmış bilim insanları katılmışlardır. Başkanlığını Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın yaptığı kongrede 97 bildiri sunulmuştur¹¹⁴. I. Türk Tarih Kurultayı ile II. Türk Tarih Kongresi arasındaki en temel fark, ilk kongrede var olan sınırlı tartışma ortamının ikinci kongrede tamamen ortadan kalkmış olmasıdır. Uzman tarihçiler gözünde pekte inandırıcılığı kanıtlanamayan önermeler arkeoloji ve fiziki antropolojinin sahalarına terk edilmiştir. II. Türk Tarih Kongresi, Türk tarihçiliğinin ulaştığı bilimsel zihniyeti göstermesi açısından son derece önemli bir etkinlik olmuştur. Tarihçiliğin gelişmesine dünyadaki liderler arasında en fazla önem verenlerden birisi olan Atatürk'ün sağlığında iki tane büyük tarih kurultayı tertip edilmiştir. Atatürk, vefat etmeden kısa bir süre önce (5 Eylül 1938) yazdırdığı vasiyetnamesinde mal varlığının bir bölümünü Türk Tarih Kurumu'na bağışlayarak son ana kadar tarih ve tarih araştırmalarına verdiği önemi göstermiştir¹¹⁵.

5. Milli Tarih Çalışmalarına Muhalifmiş Gibi Gösterilen Bir İsim: A. Zeki Velidi Togan

10 Aralık 1890'da Başkurdistan'da İsterlitamak'a bağlı Küzen avulu (köy)'nda doğan¹¹⁶ ve Soklu-Kay boyundan gelen A. Zeki Velidi Togan yakın dönemde Rusya ve Türkiye tarihinde kırılmalara neden olan önemli olaylara tanıklık etmiştir. Dedesi Küzen-oğlu Ve-lid-Bay'dır. Togan, Velid mahlasını dedesinden almıştır. Medrese kökenli(Kasımiye Medresesi) bir aydın olan ve Molla Ağa diye de bilinen A. Zeki Velidi Togan, İsmail Gaspıralı hayranı bir

¹¹² TTK Kütüphanesinin Mevcudiyeti (1950). *Bellekten*, Cilt: 14, Sayı: 54, Haber kısımları, s. 297.

¹¹³ Düstur(14 Haziran 1935). Tertip: 3, Cilt: 16, Kanun No: 2795.

¹¹⁴ II. Türk Tarih Kongresinde sunulan tebliğler ve bu kongrede yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. TTK (2010). İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul: 20-25 Eylül 1937 Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara.

¹¹⁵ www.ttk.gov.tr (Erişim tarihi: 17.11.2017).

¹¹⁶ Türk Ocakları (1994). İnmeyen Bayrak Zeki Velidi Togan, İstanbul, s. 7. A. Zeki Velidi Togan'ın kendi hazırladığı hayat hikâyesine ulaşmak için bkz. Tuncer Baykara (1989). Zeki Velidi Togan, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, III. Bölüm-Ekler, s.103-109.

babaya ve tarih kitapları koleksiyonu bulunan bir dayıya sahipti¹¹⁷. Aldığı eğitim kadar ailesi ve yaşadığı dönemin koşulları da Togan'ın formasyonunda önemli yer bir tutmuştur. Gençliğinde dönemin saygın eğitimcilerinden olan Yemilyanov'dan dersler alan Togan kendi ifadesiyle yerli bilim insanlarından İsmail Gaspıralı, yabancı bilim insanlarından ise W. Barthold'dan etkilenmiştir¹¹⁸. Kazan'da **tarih öğretmenliği** yapmaya başlamıştır. Öğretmenlik yıllarında yazdığı "**Türk ve Tatar Tarihi**" isimli eseri O'nun gelecekte Genel Türk Tarihi alanında uzmanlaşacağına ilk önemli belirtisi olmuştur. Rusya'da kaldığı sürede siyasetin her zaman içinde yer almıştır. Ancak bilim insanlığı politik kimliğinin önüne geçmemiştir. Siyaset alanında Rusya'daki Müslüman Türk toplumunun haklarını savunmak için uğraşı vermiştir. 1917'de Başkurdistan'da muhtariyet ilan edilince İçişleri ve Harbiye Nazırı yapılması¹¹⁹ O'nun yıllardır yürüttüğü mücadelenin bir sonucu idi. Çeşitli bürokratik makamlara gelmesine rağmen Togan hiçbir zaman araştırmak ve yazmaktan geri durmamıştır. Siyasi mücadeleleri Togan'ın milli şuurunu perçinlediği gibi tarih bilincini de sağlamlaştırmıştır.

Türk dünyasında komünizme ve Sovyet Rusya'nın baskıcı uygulamalarına karşı başlatılmış "**Basmacılar Hareketi**"nin liderliğini yapmış olan Togan, M. Fuat Köprülü'nün devreye girmesi sayesinde 26 Ocak 1927'de **İstanbul Darü'l-fünun'da Türk Tarihi Dersleri Muallimliği**'ne atandı¹²⁰. Genel Türk Tarihçiliğinin kurucusu ve dünya ölçeğinde bir tarihçi olarak¹²¹ Togan'ın akademik yaşamını Türkiye'de sürdürmeye başlaması önemli bir gelişmedir. Cumhuriyetin kurulmasından kısa bir süre sonra Togan'ın Türkiye'ye gelmesi ve artık çalışmalarını ülkemizde yapmaya başlaması O'nun zihin dünyasını yansıtmaya açısından da anlamlıdır. **Togan, hiçbir zaman Türkiye'deki çağdaşlaşma hareketlerine ve siyasal düzene karşı olmamıştır. O, tarih çalışmalarında tarafsız ve bilimsel kıstaslara uygun davranılması konusunda bir takım tepkimeler vermiştir.**

¹¹⁷A. Zeki Velidi Togan (2016). Hatıralar, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 16. **Bu eser 1990'lı yıllarda Başkurtçaya tercüme edilmiştir.**

¹¹⁸Togan, 2016, age, s. 29. Togan, Türkiye'ye geldikten kısa bir süre sonra ünlü bilgin W. Barthold'un ülkemize davet edilmesinde etkin rol oynamıştır. W. Barthold, İstanbul Türkiyat Enstitüsü davetlisi olarak Türkiye'de bulunduğu günlerde verdiği konferanslarda tercümanlığını Togan üstlenmiştir.

¹¹⁹Gün Soysal (2011). Zeki Velidi Togan, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik, İstanbul: İletişim Yayıncılık, Cilt: 4, s. 490

¹²⁰M. Fuat Köprülü, A. Zeki Velidi Togan'ın ilmi şahsiyeti hakkındaki düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir: "... Aziz arkadaşımızı, memleketimizde değil Avrupa'da da emsaline nadir tesadüf edilen bu kadar zengin, etraflı bir külliyyat vücuda getirdiğinden dolayı tebrik ederken, bu eserin bir an evvel neşrinin de kemal-i hararetle temenniden geri duramıyorum. Artık Türk milletinin ilim sahasında da taklidden ve kapitülasyonlardan kurtulup rüşd ve tahkik yoluna girdiğini bu gibi eserlerle en müşkilpesend Garb âlimlerine bile tasdik ettireceğimize eminim. Çünkü yalnız Türkiye'de değil bütün cihandaki Türkiyat mütevaggalı için bu eserin neşri mühim bir hadise teşkil edecek ve o sayede müstakbel tetkikat için yeni ve zengin bir ufuk açılacaktır". Baykara, 1989, age, s. 103-109.

¹²¹Dursun Yıldırım (1999). Zeki Velidi Togan ve Türkistan Milli Hareketi, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 8, s. 291.

Türkiye'ye 1925 yılında gelen Togan, İstanbul'da kısa süre kaldıktan sonra Ankara'ya geçti. Maarif Vekâleti Talim ve Tercüme Heyeti azalığı yapmaya başlayan Togan, 29 Mayıs 1925 "Orta Asya Tarihinin Ana Hatları" isimli Türkiye'deki ilk konferansını da Ankara'da verdi. Ankara'da bulunduğu iki yıllık süre zarfında "Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası" isimli eserini yazmakla meşgul oldu¹²². Ankara'da verdiği konferanslar, İstanbul Darü'l-fünun Edebiyat Fakültesi'ndeki tarih dersleri vasıtasıyla yetiştirdiği öğrenciler ve Türkiye'de kaleme aldığı kitaplar Togan'ın tarihçiliğimizin gelişimine sağladığı katkıların en somut kanıtlarıdır. Togan, aksiyoner bir karaktere sahipti. Türkiye'ye geldiği ilk yıllarda ilmi araştırmaların kurumsallaşması için yoğun çaba sarf etmiştir. İstanbul'a geldikten sonraki süreçte Togan, takdir edilecek bir çalışma dönemi geçirmiştir. Yaz aylarını dahi boş geçirmemeye özen göstermiştir. Yazları Edirne ve Avrupa'daki kütüphanelere giderek hem belge toplamış hem de kapsamlı araştırmalar yapmıştır¹²³. Aynı dönemde "**Umumi Türk Tarihine Giriş**" isimli çok önemli eserinin hazırlamaya başlamıştır¹²⁴. Muazzam çalışma temposuyla Togan, genç Cumhuriyetin yeni yetişmekte olan tarihçilerine model olmayı başarmıştır. **Togan'ın Türkiye'de kimi çevrelerle doğrudan doğruya ters düşmesi ilk defa 1928 harf devrimi esnasında olmuştur.** Togan harf devrimine genel anlamda yapılanlara tepki gösterdiği için karşı çıkmamıştır. O'na göre, harf devrimi lisan anarşisine sebebiyet verecek ve Latin harfleri Müslüman Türk milletini milli kültür ananelerinden ayıracaktır. Türk kültürü ve onu meydana getiren değerlere gönülden bağlı bir aydın olan A. Zeki Velidi Togan, harf devrimi bağlamında Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilmek istenen sosyal dönüşüme yaklaşımını şu sözlerle ifade etmiştir: "*Türk harsı sahası inkılâp değil tekâmüle muhtaçtır*"¹²⁵. Ancak Togan'ın bu yaklaşımlarına rağmen harf devrimi gerçeğini reddettiği ve uymadığı sonucuna varılmamalıdır. Geleneksel değerlerle çağdaş olanı iyi harmanlamış bir bilim insanı olan Togan, 1928'den sonraki süreçte çoğu yazısını yeni Türk alfabesiyle kaleme almıştır¹²⁶.

Türkiye'de geldiği andan itibaren siyasi gayeleri olan kimi insanlar tarafından pek sevilmeyen, aşırı milliyetçi ve katı muhafazakâr olarak

¹²² Emine Öztürk (2014). Tarihçi Gözüyle Toplum ve Din, İstanbul: Yolda Kitap Yayınevi, s. 42.

¹²³ Süha Durak (2016). Zeki Velidi Togan'ın İlmi Hayatı, Din ve Tarih Görüşü, Yayınlaşmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 21.

¹²⁴ Togan'ın Türk Tarihi ve kültürü ile ilgili kaleme aldığı eserlerin içeriği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Baykara, 1989, s. 172-228.

¹²⁵ Togan'ın harf devrimi hakkındaki fikirleri için bkz. A. Zeki Velidi Togan (1928). Türk Dünyasında Elif ba Meselesi, Yeni Türkistan, Sayı: 10-11-12, s. 1-18

¹²⁶ 1942'de tekrar çıkartılmaya başlanmış Türk Yurdu Dergisi'nin ismi Togan'ın isteği üzerine Göktürk alfabesiyle yazılmıştır. Ancak üçüncü sayıdan itibaren bu durumun Alfabe Kanununa aykırı olduğu uyarısı yapılanca derginin ismi Latin alfabesi ile yazılmıştır. Togan, Türkiye'de bulunduğu süre içinde Latin alfabesi kullanmıştır. Bilgi için bkz. Fahrettin Kırzioğlu (1996). Umumi Türk Tarihi'nin En Büyük Âlimi Hocam Zeki Velidi Togan, Kayseri: Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri, s. 378-390.

tanımlanan, sürekli Atatürk'ün gözünde küçük düşürülmeye çalışılan¹²⁷ ve ilmi yöntemini bazılarınca anlaşılmayan Togan ile bu çevreler arasında köprülerin atıldığı an 1932'deki I. Türk Tarih Kurultayı olmuştur. Togan, kurultayda Türk tarih tezine büsbütün karşı çıkmamıştır. O'nun teze dair yaptığı eleştiriler bilimsel temellere dayandırılma konusundaki eksiklik ve bazı **tarihi gerçeklerin saptırılmaması** gerektiği üzerine olmuştur. I. Türk Tarih Kurultayı'na ciddi ve ısrarlı eleştiriler getirmiş ilk yerli bilim insanı Zeki Velidi Togan olmuştur. Togan, Rusya kökenli bir Türk olarak Türk tarih tezinde Türklerin ilk ortaya çıkışlarının Orta Asya değil de Anadolu olarak kabul edilmesine de itiraz etmiştir¹²⁸. Böyle bir iddia Togan'ın eserlerindeki bilgilerle taban tabana çelişmekteydi. Togan, Roma İmparatorluğu'ndan önceki dönemlerde Anadolu'yu Türk gösterme gayretlerini yanlış bulmuştur. I. Türk Tarih Kurultayı'ndan sonra Türkiye'de Togan aleyhine bir kamuoyu meydana gelmiştir. Buna karşılık Togan çeşitli vesilelerle **"hâkim tarih telakkisine karşı başka bir tarih telakkisi propagandası"** yapmadığını dile getirmiştir¹²⁹. Olaylara geniş bir perspektiften yaklaşan Togan I. Türk Tarih Kurultayı'ndan sonra burada yaşananlara dair bir kitap kaleme almıştır¹³⁰. Togan'ın bu kitaptaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, yaşananların merkezinde hiçbir zaman bir Atatürk ve rejim karşıtlığı yoktur. Togan, kurultayda yaşananları yanlış anlaşılmasına ve 1917 devrimine dair Sadri Maksudi ile aralarında olan fikir ayrılıklarına bağlamıştır¹³¹. Togan'ın I. Türk Tarih Kurultayı'nda yanlış anlaşılmasını Tuncer Baykara ise siyasi nedenlere bağlayarak şu sözlerle açıklamıştır:

"Zeki Velidi'nin biz Türkler için ilk büyük özelliği, ilmi ve vicdani kanaatinden taviz vermemesidir. O, 1932'de Ankara'da toplanan Tarih Kongresi'nde, ilmi ve vicdani kanaatlerine uymayan hususlarda susmamış, görüşlerini bütün açıklığı ile anlatmıştır. Aslında böylesine ilmi bir toplantıda ilim adamlarının, kendi kanaatlerini çekinmeksizin ortaya koymaları tabiidir. Fakat, Türkiye'de yakın yıllardaki gelişmeler, bir kısım ilim adamlarında siyasi iktidar ile işbirliğine yöneldiği için, onlar etkili kişilerin fikirlerini takip etmişlerdir. Böylece, etkili kişinin kanaatine uygun olanı savunmakla, bu adamlar, aynı zamanda siyasi alanda belirli bir yere gelmek istiyorlardı. Nitekim 1932'de Zeki

¹²⁷ Şemseddin Günaltay başta olmak üzere bazı bürokrat ve aydınlar tarafından sevilme de Atatürk, henüz Türkiye'ye gelmeden Togan'ın eserlerini titiz şekilde incelemiştir. Bu konuyla ilgili Togan'ın yaşadığı bir olayın ayrıntıları hakkında bkz. Togan, 2016, age, s. 119.

¹²⁸ Nadir Özbek (1997). Zeki Velidi Togan ve Milliyetler Sorunu: Küçük Başkurdistan'dan Büyük Türkistan'a, Toplumsal Tarih, Cilt: 8, Sayı: 44, s. 20.

¹²⁹ Soysal, agm, s. 491.

¹³⁰ Kitap hakkında bkz. Ahmet Zeki Validi[Velidi] Togan (1934). On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey, İstanbul: Türkistan-Birlik/Bürhaneddin Matbaası.

¹³¹ Sadri Maksudi, I. Türk Tarih Kurultayı'nda Togan'ın itirazlarına karşılık yaptığı garazkâr konuşmasında şu açıklamayla sözlerine son vermiştir: *"Zeki Velidi'nin böyle sistem halinde laubali bir surette yanlış mehz göstermesi muallimlik şerefiyle ve ilmi ciddiyetle ne dereceye kadar kabili telif olduğu hakkında hüküm vermeyi kongre azasına bırakıyorum"* TTK (2010). Birinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul: 2-11 Temmuz 1932 Konferans Müzakere Zabıtları, Ankara, s. 442.

Velidi'ye karşı hareketin en önemli düzenleyicisi, Türkiye Türklerinden Şemseddin (Günaltay) bey sonraki yıllarda Başbakan olacaktır"¹³².

Togan, I. Türk Tarih Kurultayı'ndan sonra Viyana'ya gitmiş ve 1935'te İbni Fadlan ile ilgili yaptığı çalışmaları tamamlayarak doktora unvanını almıştır. Doktora eğitimini tamamladıktan sonra Bonn Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başlamıştır. Togan 19 Eylül 1938'de ise profesörlük unvanını almıştır¹³³. O'nun Bonn Üniversitesi'nde çalıştığı dönemde Türkiye'de ilmi tarihçilik açısından büyük önem taşıyan II. Türk Tarih Kongresi yapılmıştır. Togan, Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmiştir. II. Türk Tarih Kongresi'ni daha ilmi ve evrensel nitelikli bulan Togan kongreden sonra **Afet İnan'a yolladığı mektupta** Atatürk, Türkiye ve Türk Tarih Kurumu hakkındaki fikirlerini açıkça dile getirmiştir. İlk defa naçizane tarafımızca dikkate değer bulunan mektup büyük bilim insanı A. Zeki Velidi Togan'ın Atatürk'e olan saygısı ve Türkiye'ye olan sevgisinin anlaşılması açısından tarihi kıymete sahiptir. Togan'ın mektubunda tarihimize ilgili araştırmalarda **Türk Tarihi Kurumu**'nu merkeze konumlandığını dile getirmesi de ayrı bir anlam taşımaktadır. **A. Zeki Velidi Togan'ın Afet İnan'a yolladığı mektupta O'nun zihin dünyasının anlaşılması adına özellikle dikkat çeken ifadeleri şunlardır:**

*"Tarih kongresinde verdiğiniz konferansları "Ulus" gazetesinde okuyarak çok müstefid oldum, bilhassa son konferansınızı tekrar ve tekrar okuduktan sonra az zaman zarfında Türk tarihinin, onun siyasi, iktisadi ve içtimai tekâmül safhalarını bu derece vuzuhla anlayan ve anlatabilen ciddi bir ilim adamı olarak yükselmiş olduğunuzu görüp gıpta ettim. Bu tekâmül kendi istida-i fitrinizle beraber büyük Atatürk'ün ma'iyetinde bulunmak şerefiyle izah edilir. Bu münasebetle size bir mektupla müracaat etmek lüzumu aklıma geldi. Rica ediyorum, büyük Atatürk nezdinde tavassut eylemek lütfünde bulunsanız da: belki bana da vatanda çalışma imkânı verirler. .... Türk Tarih Kurumunun mesailerinde iştirak eylemek isterdim. Mümkünse onun neşriyatını bana göndermek lütfünde bulunmanızı çok çok rica ederim. Ben kendi neşriyatımı Atatürk'ün hususi kütüphanelerine gönderiyorum; istenildiği takdirde Türk Tarih Kurumu kütüphanesine de gönderirim"*¹³⁴.

1939'da Milli Eğitim Bakanlığı'nın daveti üzerine tekrar Türkiye'ye dönüş yapan Togan, İstanbul Üniversitesi'nde **Umumi Türk Tarihi Kürsüsü**'nü kurdu. Bu birim üniversitelerimizde kurulmuş ilk "Genel Türk Tarihi Kürsüsü" olmuştur¹³⁵. 1941-1948 yılları arasında Turancılık davalarından dolayı hapiste kaldığı için sıkıntılı günler yaşayan Togan beratinin ardından 1948'de İstanbul

¹³² Tuncer Baykara (1993). Doğumunun 100. Yılında Zeki Velidi Togan, Tarih İncelemeleri, Cilt: 1, Sayı: 8, s. 234.

¹³³ Durak, age, s. 22.

¹³⁴ Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi (10 Aralık 1937). 111. 1-88.

¹³⁵ Nuri Yüce (2012). Ahmed Zeki Velidi Togan'ın Bilgi Birikimi ve Yeteneğinden Bazı Ayrıntılar, Sayı: 53, s. 261.

Üniversitesi'nde tekrar çalışmaya başlamıştır¹³⁶. 1950'li yıllarda oluşturduğu kurumlar (bu kurumların başında **İslam Tetkikleri Enstitüsü** gelir)¹³⁷, yeni yazdığı kitaplar ve verdiği konferanslarla Togan Türk tarihçiliğinin tüm dünyada en bilen isimlerinden birisi olmayı başarmıştır. Togan başta Türkiyat, Çınaraltı, Atsız, Orhun ve Kızılelma olmak üzere Türkiye'de yirmiyeye yakın dergide çeşitli makaleler yazmıştır. Yaşarken ve öldükten sonra yurt dışında birçok bilimsel ödül alan Togan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türk bilim dünyası için onur vesilesi olmuştur. 26 Temmuz 1970'de İstanbul'da vefat eden¹³⁸ Togan Türk dünyasına yürüttüğü özgürlük mücadelesi ile de örnek olmayı başarmıştır. 1992'de Başkurdistan'daki milli kütüphaneye A. Zeki Velidi Togan'ın adı verilmiştir¹³⁹.

6. Sonuç

Diğer milletlerin geçmişinde olduğu gibi Türk tarihçiliği de belirli aşamalardan geçerek evrilmiştir. Tarih özellikle yazılı belgeler aracılığı ile dinamizm kazanmış bir ilimdir. Türklerde tarihçiliğin mesafe kat etmesinde sözlü kültürün kaynaklarından çok yazılı metinler büyük rol oynamıştır. Resmi bir anlayışla ortaya çıkmış ve yüz yıllarca böyle var ola gelmiş Türk tarihçiliği II. Meşrutiyet Dönemi'nde bilimsel ve milli bir yapı kazanmaya başladı. Türkiye'de tarihçiliğin gerçek anlamda dönüşümüne önderlik eden Atatürk olmuştur. 1930'lu yıllardaki hummalı gayretlerle çağdaş kıstaslara uygun hale getirilen tarihçiliğimizi, milli bir anlayışla daha ileriye götürenlerden birisi de A. Zeki Velidi Togan'dır. Togan eserleri ve verdiği konferanslarla XX. yüzyılda birçok araştırmacının dikkatini Genel Türk Tarihi'ne çekmeyi başarmıştır.

7. Kaynaklar

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(16. 6. 1936). 490.01.3.15.29. Evrak Sayı No: 1019.

Genelkurmay Başbakanlığı ATASE Arşivi(10 Aralık 1937). 111. 1-88.

Belgesel Nitelikli Kaynaklar

-----, 1997, "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri", 5. Baskı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

-----, 1935, "Düstur", (14 Haziran 1935), Tertip: 3, Cilt: 16, Kanun No: 2795.

-----, 1932, "T.C. Maarif Vekâleti", Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Müzakere Zabıtları, Ankara.

¹³⁶ Togan'ın Demokrat Parti iktidara geldikten sonra 1941-1948 yılları arasında yaşadıklarına dair TBMM'deki milletvekillerine dağıtılmak üzere bastırıldığı risale hakkında bkz. Baykara, 18989, age, s. 113-119.

¹³⁷ Yüce, agm, s. 262.

¹³⁸ Tuncer Baykara (1971). Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan, Tarih, Sayı: 25, s. 199.

¹³⁹ Soysal, agm, s. 495.

-----, 2010, TTK, Birinci Türk Tarih Kongresi, 2-11 Temmuz 1932, Konferanslar Müzakere Zabıtları, Ankara.

-----, 2010, TTK, İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul: 20-25 Eylül 1937 Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara.

-----, 2014, TTK, 2014, Türk Tarih Kurumu Yayın Kataloğu, Ankara.

Gazeteler ve Süreli Yayınlar

Akşam (12 Nisan 1931). Ocak Kurultayı Toplandı, Sayı: 4991, s. 1.

Bilgi Mecmuası.

Cogito.

Cumhuriyet (2 Temmuz 1932), "İlk Mili Tarih Kurultayı Bugün Toplanıyor", Sayı: 2334, s. 3.

Erdem Dergisi.

-----, 1931, Hâkimiyeti Milliye (1 Haziran 1931), "Vander Hoster'in Atatürk'ün Yürüttüğü Tarih Çalışmalarıyla İlgili Görüşleri", Sayı: 3563, s. 1.

İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi.

Töre Dergisi.

Türk Tarih Encümeni Mecmuası.

Türk Yurdu Mecmuası.

Uluslararası Askeri Tarih Dergisi.

Ülkü Mecmuası.

Kitap ve Makaleler

AFYONCU, E., 2006, "Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi", İstanbul: Yeditepe Yayınevi, s. 105-108.

AKMAN, Ş. T., 2011, "Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmi Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri", Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 82.

AKURGAL, E., 1956, "Türk Tarih Tezinin Ortaya Konulmasındaki Sebepler", Belleten, Cilt: 20, Sayı: 80, s. 582.

ARIKAN, Z., 1991, "Osmanlı Tarih Anlayışının Evrimi", Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s.84.

ARSLAN, A., 2000, "İbn-i Haldun", İstanbul: Vadi Yayınları, s. 54.

- BABINGER, F., 1982, "Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri", (Çev: Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 11.
- BADEMÇİ, A., 2010, "Cengiz ve Yasası Timur ve Tüzükatı", İstanbul: Ötügen Neşriyat, s. 64.
- , 2014, "Eski Türk Yazıtları'nda Tarih ve Sosyal Tarih Üzerine Bir Deneme", Zonguldak: I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu, s. 32.
- BAKIR, A., 2008, "Yazıcızade Ali'nin Selçukname İsimli Eserinin Edisyon Kritiği", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 2.
- BAYKARA, T., 1971, "Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan", Tarih, Sayı: 25, s. 199.
- , 1989, "Zeki Velidi Togan", Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 125.
- , 1993, "Doğumunun 100. Yılında Zeki Velidi Togan", Tarih İncelemeleri, Cilt: 1, Sayı: 8, s. 234.
- BEHAR, B., E., 1992, "İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi tarih Tezinin Oluşumu", Afa Yayıncılık, İstanbul, s. 81.
- , 2011, "Bir Aidiyet Fermanı: "Türk Tarih Tezi"", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İletişim Yayıncılık, İstanbul, Cilt: 6, s. 804.
- BERKTAY, H., 1991, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", Tarih ve Toplum, Sayı: 54-55, s. 28.
- BİNARK, İ., 1980, "Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri", Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Yayınları, Ankara, s. 192-238.
- BURSALI MEHMET TAHİR, 1975, "Osmanlı Müellifleri", (Haz: İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul, Cilt: 3, s. 84-90.
- COPEAUX, E., 2006, "Türk Tarih Tezinde Türk-İslam Sentezi", (Çev: Ali Berktaş), İletişim Yayıncılık, İstanbul, s. 62.
- ÇOKER, F., 1983, "Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları", TTK Basımevi, Ankara, s. 3.
- DÖNMEZ, C.; ORUÇ, Ş., 2006, "II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Öğretimi (Tadrisat-ı İptidaiye Mecmuası'na Göre)", Ankara: Gazi Kitabevi.
- DURAK, S., 2016, "Zeki Velidi Togan'ın İlmi Hayatı, Din ve Tarih Görüşü", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 21.

- ERDENTUĞ, N., 1981, "*Türkiye'de Çağdaşlaşma Eğitim ve Kültür Münasebetleri*", Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 8.
- ERGİN, M., 1970, "*Orhun Kitabeleri*", Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, s. 3.
- EROĞLU, H., 2002, "*Mustafa Kemal Atatürk'ün Tarih Anlayışı ile İlgili Bazı Görüşler*", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 29-30, s. 78, 79.
- EYİCE, S., 1979, "*Uluğ İğdemir ve Belleten*", Belleten, Cilt: XLIII, Sayı: 170, s.394.
- FLEISCHER, C., 2013, "*Tarihçi Mustafa Ali, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*", (Çev: Ayla Ortaç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 22.
- GÖYÜNÇ, H. N., 1977, "*Tarihçiliğimizin Dünü ve Bugünü*", TTK Basımevi, Ankara, s. 240.
- GÜNALTAY, M. Ş., 1937, "*Türk Tarihi'nin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya*", TTK Basımevi, Ankara.
- İĞDEMİR, U., 1973, "*Cumhuriyet'in 50. yılında Türk Tarih Kurumu*", TTK Basımevi, Ankara, s. 4.
- İNAN, A., 1939, "*Atatürk ve Tarih Tezi*", Belleten, Cilt: 3, Sayı: 10, s. 242.
- , 1971, "*Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında*", Belleten, Cilt: 35, Sayı:140, s. 524.
- KIRZIOĞLU, F., 1996, "*Umumi Türk Tarihi'nin En Büyük Âlimi Hocam Zeki Velidi Togan*", Kayseri: Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri, s. 378-390.
- KOCASAVAŞ, Y., 2006, "*Kutadgu Bilig'de Eğitim Öğretim Anlayışı*", Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, s. 53-66.
- LEWIS, B., 1953, "*History-writing and National Revival in Turkey*", Foreign Affairs, Cilt: 4, Sayı: 22, s. 11.
- LEWIS B.; HOLT, P. M., 1962, "*Histaorians of Middle East*", (Çev: İsmet Kayaoğlu ve Mehmet Dağ), Oxford University Press, s. 176.
- MANSEL, A. M., 1943, "*Trakya-Kırklareli Mezarları ve Sahte Kubbe ve Kemer Problemi*", TTK Basımevi, Ankara.
- ORAL, M., 2006, "*Türkiye'de Romantik Tarihçilik*", Asil Yayıncılık, Ankara, s. 73.
- ORKUN, H. N., 2011, "*Eski Türk Yazıtları*", Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ORTAYLI, İ., 2011, "*Tarih Yazıcılık Üstüne*", Cedit Neşriyat, İstanbul, s. 53.
- ÖZBARAN, S., 1997, "*Tarih, Tarihçi ve Toplum*", İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 62-70.

- ÖZBEK, N., 1997, "Zeki Velidi Togan ve Türk Tarih Tezi", Toplumsal Tarih, Cilt: 8, Sayı: 45, s. 22.
- , 1997, "Zeki Velidi Togan ve Milliyetler Sorunu: Küçük Başkurdistan'dan Büyük Türkistan'a", Toplumsal Tarih, Cilt: 8, Sayı: 44, s. 20.
- ÖZCAN, A., 2013, "Tarih-i Osmanî Encümeni", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, Cilt: 40, s. 85.
- ÖZCAN, A., 2011, "Türkiye'de Popüler Tarihçilik (1908-1960)", TTK Basımevi, Ankara, s. 93.
- ÖZÇELİK, İ. , 1996, "Tarih Öğretiminde Yöntem ve Teknikler", Gazi Büro Kitabevi, Ankara, s. 17.
- ÖZTEKE, F., 2017, "Asar-i İslâmiye ve Milliye Tedkik Encümeni'nden Afet İnan'a Milli Tarih Bilincinin İnşası", Kahramanmaraş: III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, s. 2.
- ÖZTÜRK, E., 2014, "Tarihçi Gözüyle Toplum ve Din", İstanbul: Yolda Kitap Yayınevi, s. 42.
- SOYSAL, G., 2011, "Zeki Velidi Togan, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik", İstanbul: İletişim Yayıncılık, Cilt: 4, s. 490
- SÜSLÜ, A., 1998, "Atatürk ve Tarih", Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 137.
- ŞEŞEN, R. (ed.), 1998, "Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı", İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma (İSAR) Vakfı, s. 170-174.
- ŞENALP, L., 1996, "Atatürk'ün Tarih Bilgisi", Uluslararası II. Atatürk Sempozyumu, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 717.
- TANINDI, Z., 1996, "Türk Minyatür Sanatı", İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 3.
- TOGAN, A. Z. V., 1928, "Türk Dünyasında Elif ba Meselesi", Yeni Türkistan, Sayı: 10-11-12, s. 1-18.
- , 1934, "On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey", İstanbul: Türkistan-Birlik/Bürhaneddin Matbaası.
- , 1953, "Ortaçağ İslam Âleminde Tenkidi Tarih Telakkisi", İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Cüz: 1-4, s.43.
- , 1981, "Tarihte Usul", İstanbul: Enderun Kitabevi, s. 2.
- , 2016, "Hatıralar", Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 16.

- TOPRAK, Z.,1987, “*Türk Bilgi Derneği(1914) ve “Bilgi Mecmuası”*”, Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri, Düz: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 4.
- , 1995, “*Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 108.
- TURAN, Ş., 1996, “*Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)*”, Ankara: Bilgi Yayınevi, 3. Kitap, s. 91.
- TÜRK OCAKLARI, 1994, “*İnmeyen Bayrak Zeki Velidi Togan*”, İstanbul, s. 7.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., 1937, “*Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Siyasi, İdari, Fikri, İktisadi Hayat; İlmî ve İçtimai Müesseseler; Halk ve Toprak*”, TTK Basımevi, Ankara.
- ÜNAL, Y., 2010, “*Türkiye’de Tarihçilik, Tarihçiliğin Gelişimi (15-20 yy) ve Türk-Batı Tarihçiliğine Örnek İki Kitabın Karşılaştırmalı Analizi*”, Kelam Araştırmaları, Cilt: 2, Sayı: 8, s. 184.
- ÜSTEL, F., 2010, “*İmparatorluktan-Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931*”, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- YILDIRIM, D., 1999, “*Zeki Velidi Togan ve Türkistan Milli Hareketi*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 8, s. 291.
- YİNANÇ, M. H., 1940, “*Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Kadar Bizde Tarihçilik*”, Maarif Matbaası, İstanbul, s. 4.
- YÜCE, N., 2012, “*Ahmed Zeki Velidi Togan’ın Bilgi Birikimi ve Yeteneğinden Bazı Ayrıntılar*”, Sayı: 53, s. 261.